

ВЕЛИКА ШКОЛА У БЕОГРАДУ

Прве фазе развоја

Крајем шездесетих година прошлог века озбиљно се помишљало на реформу образовања у Кнежевини Србији. Она је најпре требало да обухвати средње и више образовање. Пројекти су рађени у Министарству просвете и црквених дела, где се првенствено имало пред очима „да се спреми земљи способне кандидате за државну службу“. Ту мисао изнео је Државном савету заступник министра просвете и црквених дела, министар финансија Коста Цукић, у писму од 30. августа 1863. године.¹ А зашто се намерава да скрати школовање у гимназији од седам на шест разреда, са највишег места у Министарству просвете објашњено је праксом да се у државну службу примају и младићи који заврше само гимназију, јер је потреба за чиновницима велика. Баш ова чињеница осветљава питање зашто се на Лицеј није уписивао већи број ученика, док је на пример Гимназија у Београду имала много више ђака него највиша школа у Кнежевини.

У образложењу реформе највишег образовања, Коста Цукић најпре се залагао за нови назив: Академија наука, у чијем би се саставу налазили филозофски, правни и технички факултет. Школовање би трајало четири године. Пројектом наставних планова предвиђено је испреплитање разних наука на факултетима, што се мотивисало тиме „што учећи по неколико предмета и из друга два факултета, могу употребљени бити, при оскудици нашој, и иначе у администрацији“.²

Заједно са министром Костом Цукићем, творци пројекта новог закона о највишој школи у земљи нису гледали у будућност, већ се до највеће мере ограничили на бирократско-централистичке државне тежње. Све је томе било подређено: и снижавање нивоа образовања у гимназији, и снижавање стручне спреме на будућој Великој

школи. Суштински се предузетом реорганизацијом није учинило оно што треба за наставно-научни прогрес, особито на Техничком факултету и у области природњачких струка. Цукић је, међутим, сматрао да је уређење Техничког факултета тако постављено да спрема стручњаке за ту врсту послова.³

Примивши пројект о реорганизацији Лицеја и Гимназије, Државни савет је почетком септембра 1863. године одредио комисију која је добила задатак да претресе предлог закона. Њени чланови су били: Филип Христић, Станојло Петровић, Јован Гавриловић и Димитрије Матић. После више састанака и дискусија, они су првих дана септембра исте године поднели примедбе на пројект реформе. Што се тиче назива највише школе у земљи, мишљења су била подељена. За име „Академија“ изјаснили су се Филип Христић и Јован Гавриловић; Станојло Петровић залагао се за назив „Велика школа“, а Димитрије Матић за назив „Универзитет“ — „Србско свеучилиште“.⁴ У тој комисији, коју је одредио Државни савет, подвојеност је владала и у погледу положаја ректора, кога би по мишљењу Јована Гавриловића и Димитрија Матића требало да бира професорско тело на „извесно време“, а не на „неизвесно време“, како у пројекту стоји; владалац треба да га само потврђује. Комисија која је тада претресала предлог реорганизације Лицеја, претресала је такође и „Пројекат за Устројеније Гимназије“.⁵ Као главни секретар Државног савета, у свем том раду Димитрије Матић имао је важну реч.

Природно, у предузетим мерама да се реформише највиша настава у Кнежевини Србији Савет Лицеја дао је значајан удео. Професори су били позвани да изнесу погледе о томе како би требало да се креће

будући рад. Отуда, ректор Константин Бранковић, у извештају о раду Лицејског савета, поднетог Министарству просвете 30. јула 1863 (РНо 138), најпре истиче: „Како се садашња организација Лицејска од дуже времена осећа да је врло незгодна, зато је у зборовима професорским ове године највише времена заузимало договарање о новој организацији. Резултат је тога договарања познат Министарству просвете и црквених дела.“⁶

Ка новој организацији највише школе пошло се особито од средине јуна 1863 (РНо 125), када је на Лицеју створен „Пројект за устројење Университета К. С.“⁷ Тада се први пут у једном званичном акту ставља име „Университет“, и опширно третира његова организација.

Шта Пројект садржи? У првој глави изнете су опште одредбе (§§ 1—5). Првим ставом § 1 прописано је: „Да би се научна израженост у отечеству нашем, колико је можно, основаније развила и распрострањила, заводи се уместо Лицеја Университет.“ Параграфом другим овог Пројекта предвиђена су три факултета: филозофски, правни и богословски. Свакако, врло је упадљиво што се не предвиђа нити технички, нити икоји други факултет. У глави другој „Пројекта за устројење Университета“ говори се о структури наставе предвиђених факултета. Тако, у филозофском факултету обухваћене су како хуманистичко-друштвене, тако исто природњачко-техничке, као и један део правних наука. У ствари, овај факултет постаје заједничка школа тих струка. Овде се налази више предмета, и то: наука хришћанска, општа историја, историја српског народа, историја српске литературе, историја славенска и најпознатијих европских народа, физика, зоологија, ботаника, минералологија с геогнозијом, педагогија с дидактиком, политичка рачуница, државно књиговодство, наука о трговини, елементарна математика, дескриптивна геометрија, практична геометрија, механика, наука о грађевинама (на суву и на води), хемијска технологија и агрономија.⁸

План студија замишљеног филозофског факултета Университета проширен је и наставом следећих језика: грчког, латинског, црквенословенског, француског, немачког и руског.⁹

Глава трећа Пројекта Университета из 1863. године који потиче од Лицејског савета садржи прописе „О савету Университета“. Ово тело чине ректор и редовни професори, док су декани референти својих

факултета. Следећа поглавља односе се на факултетске савете (глава IV), ректора кога ће бирати редовни професори на једну годину а кнез ће потврђивати (глава V) и на декане (глава VI). Даље одредбе тичу се професора, које, на предлог министра просвете, поставља кнез својим указом. Они су разврстани на редовне професоре и супленте, „али и једни и други морају имати научни степен доктора свога факултета“ (§ 45. Пројекта). Нови наставници ће се најпре постављати за супленте. А учитељи језика не морају имати никакав научни степен. Предвиђено је проглашавање почасних професора и доцната од стране универзитетског савета, „кои као такови неће бити државни званичници“ (§§ 48—51). Иначе, редовни наставници били би обавезни да држе недељно најмање шест часова.

У глави осмој врло интересантног, првог пројекта о универзитету у Београду изложени су прописи „О осмотритељу университета“, т. ј. о чувару, домаћину имовине и реда у школским просторијама. Наредним прописима регулише се положај слушалаца универзитета (§§ 58—63), а затим „О школском течају, предавањима, одмору и испитима“ (глава X, §§ 64—71); „О научном степену и наслову, којим ће Университет ученост моћи почаствовати“ (глава XI, §§ 72—74), где се предвиђа и научни степен доктора, што добија онај „кои из прописати се имући наука кога факултета строг испит издржи на задовољство факултета, и к коме и научним од факултета одобреним списом своју способност посведочи“. Предвиђено је и звање почасног доктора. У следећим одредбама „Пројекта за устројење Университета К. С.“ изложени су погледи „О државној помоћи сиромашним ученицима университета“ (глава XII); „О научним помоћним средствима университета“ (глава XIII).¹⁰

Приликом стварања „Пројекта за устројење Университета К. С.“ у савету Лицеја водила се жива дискусија о називу највише школе у Србији, а за предлог да она добије име универзитет определило се већином оних који су гласали.¹¹

Поред питања режима студија на факултетима, Пројект је обрадио и питање „О главном испиту (докторату)“. Нацрт о докторату састоји се из три члана, од којих је најважнији и најобимнији први. Ту се одређује поступак. Докторски испит полаже онај кандидат који је свршио цео курс Филозофског или Правног факултета. Испит се састоји од писменог рада о датој писменој теми на извученом листићу; обрада

теме траје шест сати, под надзором наставника. Професори оцењују писмено обрађени задатак и одлучују да ли да кандидата пусте на усмени део испита, који се полаже у „два маха“, најмање пет сати. Усмени испит полаже се „из свију строго стручних наука свога одељења“.¹² То се чини пред комисијом од најмање четири професора или суплента. Комисија потом доноси одлуку о томе може ли кандидат да „јавно брани тему коју је за ту цел спремио“.¹³

Наведени „Пројект о Университету К. С.“ израђен од стране лицејских професора није у даљем раду узет у обзир за основу реформисања највишег образовања у Кнежевини Србији. Задатак је преузело Министарство просвете и црквених дела, и после извесних дискусија, од којих су запажене дискусије у комисији коју је именовао Државни савет, извршена је кодификација предузете реформне активности. Међутим, сам Закон о Великој школи — Академији који је уследио није донео очекиване позитивне промене, а реализовање извесних напредних идеја садржаних како у том Закону, тако и у другим актима у вези с њим, није текло у повољним унутрашњим приликама. О томе је у нашој историјској науци утврђено: „Када се после свога шеснаестогодишњег изгнанства вратио из Европе у Србију, Михаило је био изненађен назатком наше пољопривреде, ниским културним ступњем нашег народа, нашом сиротињом и нашим примитивним начином живота. По његовом мишљењу, један тако непросвећен и сиромашан народ као наш није био у стању да сам себи помогне; њега је могао извући из беде само један просвећен деспот. Поред свега свога великог патриотизма, Михаило је гледао на нашег сељака са сажаливе висине једног мађарског или влашког спахије (он је имао спахилуке у Мађарској и у Влашкој) и био тврдо уверен да спас нашег сељака може доћи само од дресуре власти.“¹⁴ На другој страни, упоредо са економским и другим тешкоћама које су биле увећане издацима намењеним припремама земље за ослободилачки рат против Турске, унутрашња политика кнеза Михаила није у потребној мери омогућавала размах ослободилачких тежњи које је омладина испољавала. Омладински покрет организован у Уједињеној омладини српској прожет либералним и романтичарским идејама, оштро се супротстављао аутократији кнеза Михаила. Омладина није одвајала унутрашње од спољашње слободе, и сматрала је да сваки националист мора бити у исто време либерал. „Као и сва патриотска омладина, Омладина

(уједињена) је у свом национализму била непопустљива. Она је тражила остварење целокупног националног програма и то одједанпут.“¹⁵

У приличној мери сагласна са општим заједничким настојањима и циљевима спољашње политике државе, омладина и напредни кругови одбацивали су кнежеву унутрашњу политику. При томе, и школске промене изазвале су реакцију, јер су великим делом биле израз бирократско-аутократског система. Кнез Михаило III Обреновић је „На место пређашњег демагошко-деспотског и патријархално-великашког начина, увео централистичко-наполеонску, аустријско-баховску полицајну систему управе.“¹⁶ Не само у односу на либерални покрет, већ према свему у унутрашњем животу Кнежевине, друга владавина кнеза Михаила представљала је нову фазу државног развоја Србије.

I

Законом од 24. септембра 1863. године Лицеј је претворен у Велику школу — Академију, чиме формално добија виши ранг. У првим одредбама прокламовано је: „Велика школа научно је заведење за вишу и стручну изображеност.“ Она има три факултета: Филозофски, Технички и Правни. Израз „Факултет“ званично први пут замењује израз „одделеније наука“, дотле обично употребљаван у законима о Лицеју. Ако се на Филозофском факултету изузму спореднији предмети, као: „Објасњење латинских класика, Литература и објасњење француских класика, Народна економија, Финансије и Политична рачуница (с државним књиговодством)“, онда остаје група наставних предмета који су тесно повезани. То су: психологија, логика — филозофија („све части“), филологија, естетика, историја књижевности, историја Словена и Срба, општа историја (§ 4. Закона). Што се тиче опште историје, прописано је да се предаје „с особитим обзиром на Славене“, док општа историја литературе „с нарочитим погледом на литературу Славена и Срба“ (§ 4. Закона). Сем наведених предмета, у трогодишњем школовању слушаоци Филозофског факултета били су дужни да уче још са друга два факултета и следеће предмете: елементарну математику, физику, зоологију, ботанику, минералологију с геогнозијом, административно право и јавно право Србије (§ 5. Закона).

У наставном плану Техничког факултета налази се дванаест предмета. Међу њима, математика, која је по Новом устро-

јенију Лицеја од 1853. године, била ванредан предмет, без одређеног места у систему наставе, убудуће добија видно место (§ 6. Закона). Планом наставе Техничког факултета одређено је да се предају следећи предмети: елементарна математика, физика, зоологија, ботаника, минералологија с геогнозијом, пољска економија, хемија, дескриптивна практична геометрија, виша математика, механика, наука о грађевинама на суву и на води и хемијска технологија (§ 6. Закона).

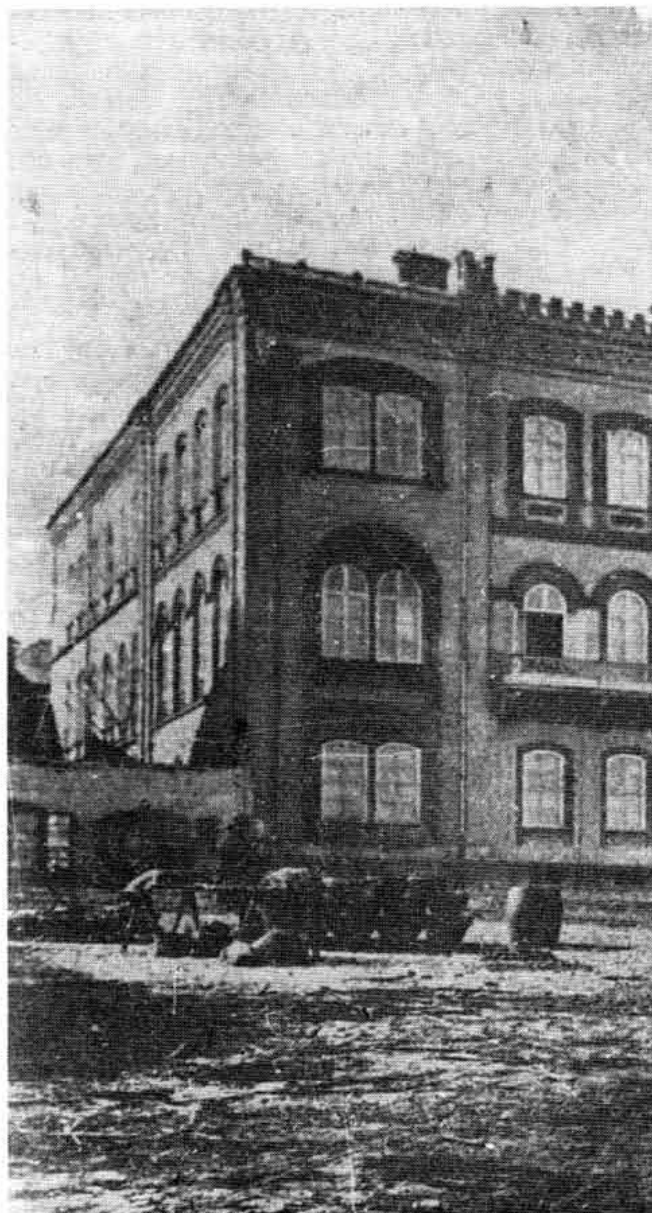
Сем наведених предмета, слушаоци Техничког факултета дужни су били да уче и следеће науке са друга два факултета: логику, народну економију, финансије, политичку рачуницу с државним књиговодством, административно право, литературу и објашњавање француских класика (§ 7. Закона).

За разлику од остала два факултета, Правни факултет остао је стабилан у својој наставној основи са својих десет предмета правничке струке, али је сем тога добио ни мање ни више него једанаест разнородних предмета, које су слушаоци дужни да уче на Филозофском и Техничком факултету. Те „допуњујуће науке јесу: логика, психологија, филозофија права, народна економија, финансије, „објасњење латинских класика“, литература и објашњавање француских класика, као и зоологија, ботаника, минералологија с геогнозијом и хемија (§§ 8, 9. Закона).

Што се тиче студија права, у § 10. Закона предвиђено је још: „Осим тога министар просвете и црквених дела у допуну с академијским саветом према могућности одредиће начин, како ће слушатељи правног факултета прилике имати, да се у правним наукама и практично упражњавају.“

Прописи режима студија на Правном факултету, што је случај и са осталим факултетима, чине назадак према ранијим законским прописима о највишој настави. Истина, Законом од 1863. године трајање студија на Правном и Техничком факултету продужено је на четири године, али организација, односно садржина образовања није обезбеђивала довољно стручно спремање кандидата. То се односи и на филозофски факултет, који је задржао трогодишње школовање, па према томе и даље остао неком врстом факултета нижег ранга.

Као што је у Закону о Великој школи било непогодних одредаба у погледу усмеравања образовања, тако је у њему било негативних црта и у погледу организације управљања. А све то је било последица

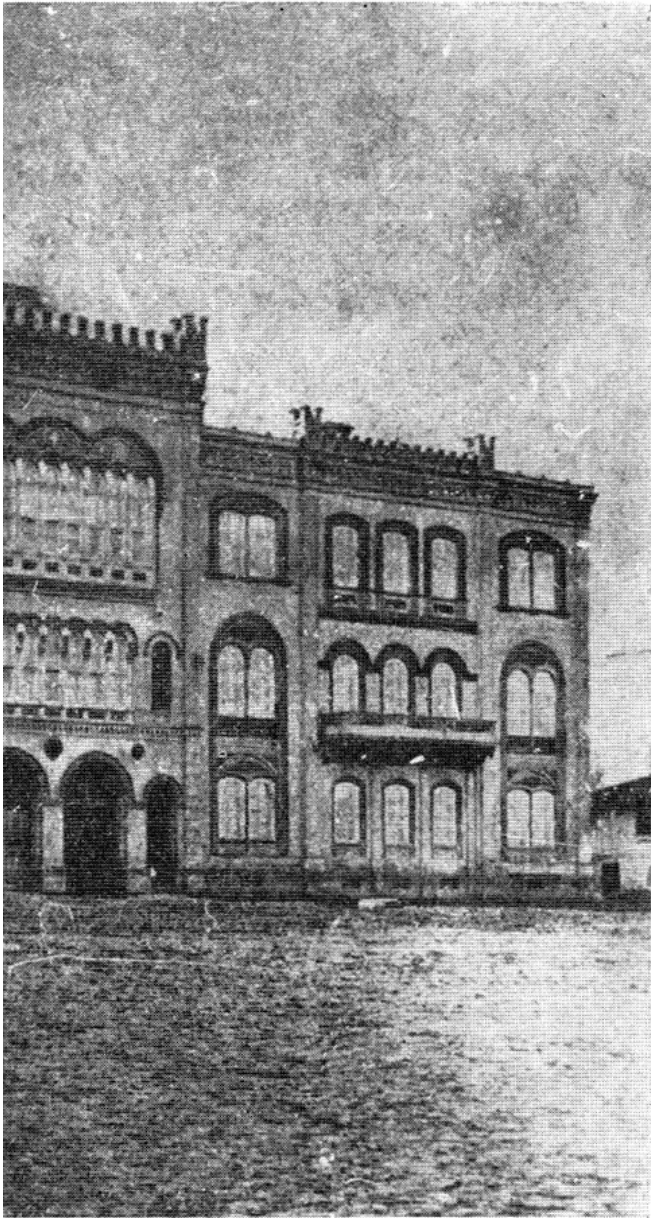

Капетан Мишино здање-зграда Велике школе у Београду

унутрашњег стања у држави. Ректор није више био изабрано лице од наставничког колегијума, већ се постављао кнежевим указом на предлог министра просвете и црквених дела.

Сем професора као редовних наставника, постојало је и звање суплената као млађих наставника, а и звање „доценти академијски. Ови потоњи немају чиновничка права и њихова предавања нису обавезна за слушаоце, што је учињено сасвим по угледу на праксу немачких универзитета, на којима су постојали „приват-доценти“.

Ондашњем заступнику министра просвете, иначе министру финансија Кости Цуки-

«Kapetan-Mišino zdanje» — bâtiment de l'École Supérieure

ћу, бившем професору Лицеја, припада неславно удео у доношењу закона којим је спутан слободан развитак Велике школе одузимањем нужне самоуправе, као и што је поремећен унутрашњи наставни и научни развој.

У критици коју је Светозар Марковић као њен пређашњи ученик дао о уређењу Велике школе рељефно су изнети недостаци који су потицали од духа који је владао у њој и метода рада. „Код свију ђака на свим факултетима — пише Светозар Марковић — било је то опште, што су сви учили за испит. Колико је вредило то знање за испит показало се најбоље нама који смо

одлазили преко. Ми сви који смо одлазили у стране земље из последњих класа Велике школе, знали смо толико колико зна један који је свршио тамошње гимназије са средњим успехом.“¹⁷

Пошто је сâм био слушалац Техничког факултета, Марковић је с добрим познавањем писао о образовању на том факултету. Та критика је прва озбиљна критика једног истакнутог јавног и политичког радника изречена 1868. године, и односила се мање-више на Велику школу све до 1896. године, када се одлучно пошло новим путем.

Пошто је приказао површност и правних студија, односно слабу припрему кандидата за вршење судске и административне службе, а осудио ништаван научни рад професора, као и слабо интересовање студената, Светозар Марковић се нарочито задржао на техничким студијама. „Технички факултет такав какав је данас у Србији савршено је некористан. Он не даје — тврди Марковић — никаквог специјалног знања. Из њега не излазе ни инжењери, ни архитекте, ни хемичари — нико. У нашој школи нити има професора за специјалне техничке предмете, нити има нужних справа, а без тога не може бити специјалног оображења.“¹⁸

Због тога што је владао непогодан режим студија, ректор Велике школе, на свечаној седници Академијског савета од 4. септембра 1889, поводом педесетогодишњице постојања највише школе у Србији, у својој речи истакао је следеће: „Велика се школа за педесет година још није попела на висину свога имена и позива. То је истина која се може потврдити и малим бројем способних људи које је она народу дала, и slabим радом у књижевности нашој, и многим чим из нашег друштвеног живота. На коме је одговорност за то? На свима онима који су за педесет година овом земљом управљали, и који њојзи никад нису поклањали онолико пажње, колико је као највиши просветни завод заслуживала.“¹⁹ Критичких расуђивања било је и пре и касније.²⁰

Пошто је ступио на снагу Закон о Великој школи, на предлог заступника министра просвете Косте Џукића, кнез је указом од 26. септембра 1863. године поставио следеће професоре Велике школе: Косту Бранковића, уједно и за ректора за ту школску годину, Игњата Станимировића, Сергија Николића, Јосифа Панчића, Михаила Рашковића, Стојана Вељковића, Панту Срећковића, Ђорђа (Ђуру) Даничића,

Стојана Марковића, Косту Алковића и Димитрија Нешића, а Владимира Јовановића за привременог професора.²¹

Ускоро после доношења Закона о Великој школи — Академији појавила се критика од стране најзаинтересованијих, како би се отклонили недостаци. Наступила је реакција од стране професора особито у погледу организације наставе, односно стручног образовања. Нарочито је било изложено критици нагомилавање предмета разних струка. Већ средином јула 1864. године ректор Константин Бранковић, на основу става Академијског савета, у своме писму Министарству просвете и црквених дела изнео је мишљење о неопходности да се у организацији наставе изврше измене у корист стручног и продубљеног савлађивања научних дисциплина. То би се постигло избацавањем оних предмета који не припадају факултетима по њиховом основном задатку, односно њиховој стручности. Јер, шта ће, на пример, Правном факултету зоологија, ботаника, минералологија с геогнозијом, хемија, док му недостају потребне правничке дисциплине: државно право и други неки помоћни правнички предмети.²²

Прошло је, међутим, више времена док се приступило ревидирању првобитних одредаба Закона од 1863. године. Почев од 1871, а нарочито изменама од 1873. и 1875, углавном за време министровања Стојана Новаковића, у наставно-стручној основи појединих факултета започето је отклањање главних недостатака. Пре него што се приступило изменама и допунама крајем децембра 1873. године, Стојан Новаковић је најпре буџетским путем извршио делимичну реорганизацију наставе Филозофског факултета, тиме што је филологија одвојена од опште историје с погледом на словенску и руску, након чега су обе гране добиле наставнике. Онда је одвојена у засебну катедру и историја Срба од опште историје.

Изменом Закона о Великој школи од 12. децембра 1873. године враћено је право професорском колегијуму да из своје средине бира ректора, и то из круга редовних професора. Одмах затим, изменама Закона од 20. децембра исте године, учињен је крупан корак напред тиме што су предмети боље распоређени по факултетима. Тада је Филозофски факултет подељен на два стручна одсека: 1) историјско-филолошки и 2) природно-математички. Даље диференцирање на Филозофском факултету извршено је након три године, 1876, на тај начин што је од историје опште књи-

жевности одвојена историја српске и југословенске књижевности, да би потом, 1877, била установљена катедра за руски језик и књижевност. Међутим, извршене промене за дуже време нису добиле законску форму. Тек Законом од 25. јануара 1880. године санкционисане су извршене промене, а и школовање на Филозофском факултету је подигнуто са три на четири године.

Како су у појединостима изгледале измене и допуне Закона о Великој школи након једне деценије од његовог прокламовања? Извршене измене у § 4. Закона које се односе на одељак под насловом „Науке, које се у Великој школи предају“, захватиле су најпре Филозофски факултет. Ту се предвиђа учење следећих предмета: „Филозофија (сви делови), Историја Срба и осталих народа, Зоологија с анатомијом и физиологијом, Народна економија, Статистика, Педагогија, Хигијена.“ То је група предмета: „опште за све“. Онда је овај Факултет добио два одсека: историјско-филолошки и природно-математички. Први одсек укључио је изучавање следећих предмета: „Опште (светске) историје, Историје опште литературе с нарочитим погледом на литературу Словена и Срба, Словенске филологије и науке о језику, Јелинског језика, Латинског језика.“ Природно-математички одсек обухватио је наставу следећих научних дисциплина: Више математике, Физике, Ботанике, Минералологије с геогнозијом и Хемије.

У тесној вези са променама које су вршене ради побољшања наставних планова на факултетима, поставио се и проблем метода. Почетком септембра 1873. године Министарство просвете нашло је за потребно да препоручи ректору и Академијском савету Велике школе да професори усвоје један начин у поступању на часовима и испитима, како би имали више времена и могућности да добро упознају слушаоце. Ваљало их је привући на предавања и тиме што им се не би у руке давао ни рукопис ни извод предавања „него највише проста питања, а да све остало што њима треба за испите и за живот остави њиховом бележењу“.²³ Затим, путем колоквија или проверавањем знања после завршених извесних делова програма, ученици би учествовали празнине и настојали да их уклоне. Онда би наставник имао прилику да опази како су слушаоци схватили излагања у предавањима „и колике се и какве способности у ученика развијају и буде“.²⁴

Пошто се у спровођењу Закона о Великој школи и „закона“ о ученицима наишло на више супротности и судара, савет Велике школе одредио је 1874/75. школске године комисију која је израдила и предложила измене и допуне тих закона. У ту комисију су ушли ректор Емилијан Јосимовић и професори Михајло Петковић, Стојан Марковић и Зарије Угричић.²⁵ А због тога што слушаоци нису у маси долазили на испите, Академијски савет је на седници од 28. јуна 1875. године решио да скрене пажњу Министарству просвете на хитну потребу доношења новог правилника за ученике Велике школе у погледу одлагања испита. Строже мере састојале би се још и у томе што би се благодејање одузело ученику који понови испит; потом, да се благодејање не може дати слушаоцу који понавља испит из ма ког предмета; да резултат успеха за благодејанце износи 4,5; да професор има права да искључи ученика са испита ако на предавања није редовно долазио; да наставници месечно подносе извештаје о похађању предавања од стране слушалаца.²⁶ Нарочито је наставнички колегијум забрињавала појава одлагања испита. Тако је у 1874/75. школској години остало неположених 458 испита, тј. 59% од укупног броја.

II

Стручно-наставна основа факултета Велике школе нарочито је подигнута после 1875. године. У писменом образложењу Народној скупштини за измену Закона од 1863. године, на почетку је истакнуто: „Одавно се у нас у круговима, по којима се мисли о народној просвети, разматрало питање о оснивању университета у Београду. И влада се више пута бавила тим питањем, износећи га на претрес разним комисијама, и саслушавајући у овоме послу учене људе. Кад се, међу тим, погледа на историју велике школе, као највишег земаљског завода који треба да се претвори у универзитет, може се видети, да развитак те школе, од почетка њена до данас, кад се год што на њему радило, није био ништа друго, до поступно примацање к универзитету... Некада се у тој школи, место слободних усмених предавања, диктирало, и на памет учило; затим се ишло опрезно и мало по мало у одељења, — а данас су одељења у неку руку већ готова главна основа за универзитет.“²⁷ Међутим, финансијске могућности и недовољност научних снага нису ишли у прилог стварању универзитета, нагласио је тада министар про-

свете у Народној скупштини, али је указао и на друге путеве да би се примакло универзитетској организацији. Један од начина био је да се побољша постојећа највиша настава изменом оних чланова Закона о Великој школи који се односе на студијске планове факултета а немају јасан стручни профил. „Колико дакле поделу на факултете у садашњем закону у начелу ваља одобрити — образлагао је даље министар просвете — она је неизведена, кад се од свију траже у филозофском факултету и историјско-филолошке и математичко-природњачке науке. С тога у сведочанствима велике школе видимо, где ученици пробудивши своју вољу за једну или другу струку, износе белешке одличне и средње, не могавши савладати свега што се од њих у несродним струкама тражило.“²⁸ Циљ измене Закона о Великој школи био је да се постигне стручна спрема на факултетима. Осим корисних измена на Филозофском факултету за који се у оно време највише учинило, промене су извршене и на остала два факултета. На Техничком факултету задржано је од филозофских и природњачких наука само онолико колико је потребно за техничаре, а из наставе Правног факултета одстрањено је све што нема везе са правничком струком; правници се имају спремати само за судску и административну службу. Но, као предмети општег образовања за све факултете задржани су француски језик, а латински језик на Правном факултету и филолошко-историјском одсеку Филозофског факултета. Као предмет општег образовања, историја српског народа није била обухваћена само на техничком факултету.

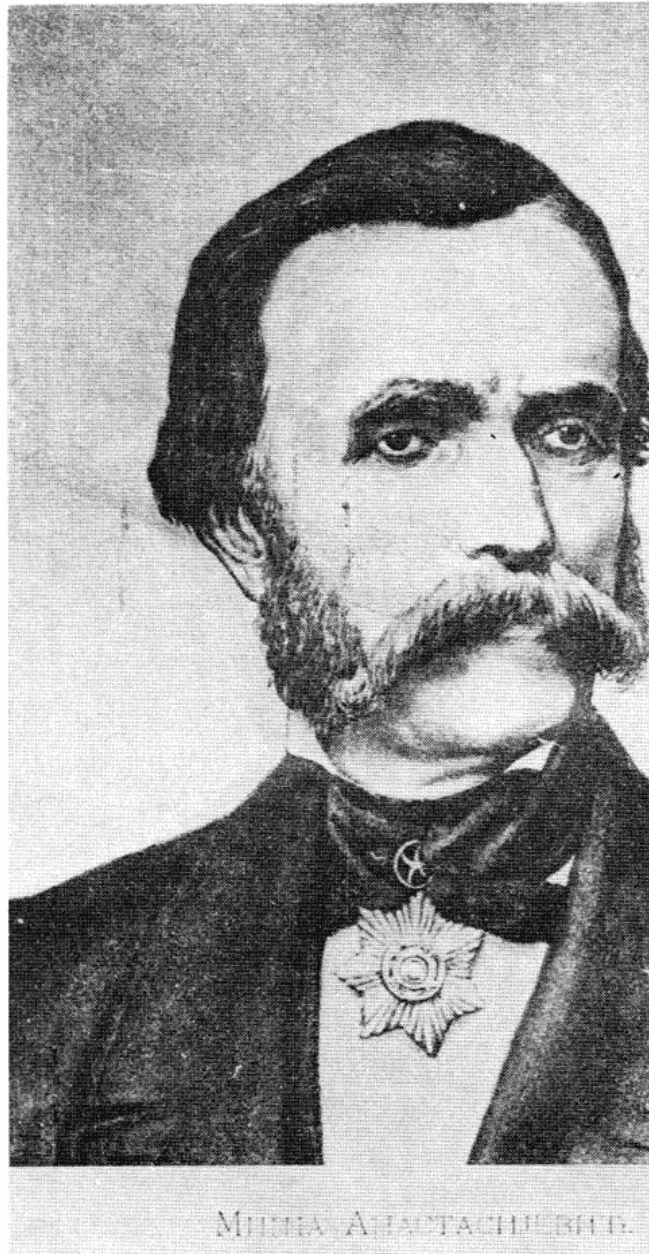
Врло важна измена и допуна Закона о Великој школи у 1875. години састојала се у диференцирању стручних области да би се ангажовали што спремнији наставници. „Поделом наука на више руку добија се свакој предаваној науци више времена и више крепке снаге, што свака професорска снага може више учинити, ако своју силу употреби место на више на изучење само једног предмета.“²⁹

Проблеми наставе на Великој школи у Београду појавили су се као последица постојећег режима студија. Од седамдесетих година прошлог века не само што је нагло опао број слушалаца, већ је и успех био испод очекиваног.

Почетком октобра 1873. године министар просвете послао је опширно писмо ректору Велике школе на чијем почетку стоји: „Познато ми је, да је са стране ученика Велике школе похођење часова школских

силно ослабило.³⁰ Та званична вест садржи категорично тврђење да је радна дисциплина великошколаца слаба, да се испити схватају олако, да наставници благо оцењују и при поновљеним испитима; створена је атмосфера лабавог вршења ђачких дужности које су законом прописане. Песимизам и неповерење ондашњег министра просвете отишло је дотле да је тврдио: „Завладало је мишљење, да је толико даровитији сваки, колико више презире своје дужности, и многи мисле, да поштовање својих школских обавеза није препорука свакоме, за сваки даљи посао и за сваку каријеру у животу.“³¹ Наведена тврђења из акта од 7. октобра 1873. године поновило је Министарство просвете и у једном акту после скоро две године, 29. марта 1875. (Бр. 1385), када је опет покренуто питање редовног полагања испита и похађања предавања. Од ректора је затражено да се о тако постављеним проблемима дискутује у академијском савету Велике школе, како би се учинило што треба и путем нових законских прописа.³² У одговору ректора Емилијана Јосимовића од 2. маја 1875. године (РНо 58) каже се да академијски савет никад није био равнодушан према појави нередовног похађања наставе и слабог полагања испита. На Великој школи не постоји неред због тога што слушаоци слободно схватају обавезу око похађања предавања; само у црквеним и војним школама нема те појаве. Да је неприступање испитима на време „доста стара ствар на Великој школи“, ректор Емилијан Јосимовић доказује подацима почев од 1864/65 школске године. Тада су била 192 слушаоца. На овај број дошло је 108 поновних и накнадних испита, дакле 56%; следеће школске године, 1865/66, наставу је похађало 198 слушалаца, од чега је поновило и накнадно полагало испите 85, дакле 43%; 1866/67. школске године на Великој школи налазило се 185 ученика, од којег броја је поновило и накнадно полагало испите 148, дакле 80%; 1867/68. године похађало је Велику школу 186 ученика, а понављало је и накнадно полагало испите 108, дакле 58%; 1868/69. било је 208 великошколаца, од којег су броја понављала испите 64, дакле 30%; 1869/70. било је 238 великошколаца, а понављало је и накнадно полагало 69, дакле 28%; у 1870/71. налазила су се на Великој школи 222 ученика, а поновило их је и накнадно полагало 60, дакле 26%; 1871/72. било је 211 слушалаца, а понављало је испите и накнадно полагало 146, дакле 74%; 1873/74. било је 196 слушалаца, а понављало је и накнадно полагало испите 177, дакле 90%.

Захватајући десетогодишњи период, од постанка Велике школе до измене и допуне Закона о Великој школи у 1875. години, ректор Емилијан Јосимовић је статистичким подацима хтео да оповргне мишљење

КАПЕТАН МИША АНАСТАСИЈЕВИЋ
легатор нове зграде Велике школе у Београду

LE CAPITAINE E MIŠA ANASTASIJEVIĆ
donnateur du nouveau bâtiment de l'École
Supérieure de Belgrade

да слаб успех и нередовно приступање испитима лежи у раду наставника Велике школе „над којима лебди непрестано сенка од сумње“, већ да то највише зависи од

прописа који налажу одређени начин полагања. Раније, до Закона о Великој школи од 1863. године, начин полагања је био исправан и погодан. Ученици су извлачили питања на листићима, имали времена да

ДИМИТРИЈЕ НЕШИЋ

ДИМИТРИЈЕ НЕШИЋ
ректор и професор Велике школе у Београду

DIMITRIJE NEŠIĆ,
doyen et professeur de l'École Supérieure
de Belgrade

размисле и да седну мирно „за зелени астал“. Потоња пракса, међутим, тврди ректор Јосимовић, кад се усмено постављају питања и одмах тражи одговор, унела је

страх, несигурност и избегавање испита, док је време за спремање остало исто. А што се, на пример, десило да у 1873/74. школској години од 177 поновних и накнадних испита буде поновних 89, то се има захвалити, наглашава ректор, „предписима господина Министра од 1. септембра 1873, Но 4334, и од 7. октобра 1873, Но 5081“, према којима је било остављено мало времена за спремање поновних испита, ако се пало на првом испиту из неког предмета.³³

У своме не баш увијеном одговору Министарству просвете, ректор је закључио да је неопходно реформисати испите, односно донети такве прописе од стране врховне просветне управе „који ће у интересу и науке и државне службе заменити све ове до садање непотпуне мере“. Ректорово излагање је озбиљно и оштро, али у њему има и најбоље воље да се предузму мере од стране наставника. Тако, они су узели обавезу да најмање једанпут недељно врше прозивку слушалаца, а на крају месеца да се сумирају подаци о ревности похађања часова. Уосталом и § 46. Закона регулише питање долажења на испите, па ће његова примена бити утолико ефикаснија, уколико неумесне молбе ученика не буду нашле одзив код министра просвете а не противе се одлукама академијског савета Велике школе које он буде доносио.

Када се међутим више уђе у проблеме наставног рада и успеха на Великој школи после 1863. године, може се закључити да слабо полагање испита није зависило само од административних мера или пропуста који се чине у Министарству или Великој школи, већ у највећој мери све је то зависило од наставних планова студија који су били непогодни, односно преопширни и расплинути, као и од немања довољних материјалних средстава за усавршавање наставног рада. Не мање, и опште друштвено-економске прилике, у којима су се великошколци налазили, нису ишле у прилог преданијем залагању, тј. постизању већег успеха. Наиме, нагло осиромашење највећег дела сеоског и градског становништва са појавом првобитне акумулације, односно зеленашења; политичко врење настало код великошколаца захваљујући покрету Уједињене омладине српске и интензивним почецима социјалистичке мисли, условљавало је последице које су се осетиле и у културном, и у политичком и у школском животу омладине.

За све слушаоце Велике школе настава војних дисциплина и физичког васпитања појављује се као врло важна новина у нај-

вишем образовању. Нарочито откако се прогласио краљем, Милан Обреновић је уложио пуно средстава, снаге и времена да се што боље организује стајаћа војска. Пораз у рату са Бугарском био је томе узрок. Владалац се уздао да ће добром војном силом осигурати свој уздрмани положај не само због изгубљеног и непопуларног рата, већ и због тимочке буне; све се више мислило и радило за будуће ратове. Разуме се, резервни официрски кадар при томе је могао да одигра важну улогу. Његова припрема почела се одређено изводити на Великој школи привременим наставним планом војне обуке за 1886/87. годину, директно намењеним за слушаоце у свима годинама студија. Истина, и пре ових мера, физичким васпитањем тежило се увођењу великошколске омладине у војничка знања и умења. Већ 1884/5. године слушаоци Велике школе имали су два пута недељно наставу борења.³⁴ Пошто у здању Велике школе није било погодне сале за ту потребу, Министарство просвете, на предлог ректора Панте Срећковића, молило је Министарство војске да се настава борења великошколаца изводи у просторијама Војне академије.³⁵ Као што се могло и очекивати министар војске наредио је управнику Војне академије да се часови борења за великошколце одржавају угодној сали.³⁶

Законом о устројству војске од 1. новембра 1886. године заведена је на Великој школи војна настава као обавеза за све факултете. Предавања су распоређена на цео дан суботом, и то тако што се у I и II години учила ратна служба са 2 часа; борење са 1½ часом; егзерцир са 1½ часом. У III и IV години планом је било предвиђено да се прелазе правила службе са 1 часом; тактика са 1 часом; фортификација са 1½ часом; борење са 1 часом; војна администрација са 1 часом.

Свакако, привременим наставним планом за војне предмете на Великој школи, који је важио за 1886/87. годину, наступило је систематско спровођење предвојничке обуке ради бржег стварања резервног официрског кадра.³⁷ По овом плану, у I години предмет изучавања сачињавали су: 1) основна тактика свију родова војске „са применом на нашу ратну службу и појмовима из војне тактике“ (заступљен у првом и другом семестру са по 2 часа недељно); 2) пешадијски егзерцир са ратном службом и гађањем из пушке (само у првом семестру са 3 часа недељно); 3) коњичка егзерцирна правила до ескадрона закључно (у другом семестру са 1 часом); борење рапиром, сабљом и бајонетом (у првом семестру са јед-

ним часом, а у другом семестру са два часа недељно).³⁸ У II, III и IV години градиво се проширује, тј. уводе се нови предмети, и то у II години војна администрација: основни организације наше војске, деловодство; у III години: општи појмови из артилерије, пољска фортификација; у IV години правила службе. Основна тактика свију родова војске са применом на нашу ратну службу и појмовима из војне тактике, и предмет борење налази се у наставном плану војне обуке свију година на факултетима Велике школе. Тај привремени план војне наставе за слушаоце саставила је мешовита комисија, коју су чинили ђенералштабни официри и представници Велике школе.³⁹

Питање уџбеника у настави Велике школе заузимало је важно место. Још на самим почецима више наставе у Кнежевини Србији — када су били професори Лицеја Атанасије Николић и Јован Ст. Поповић — озбиљно је покренут проблем уџбеника. Баш од ова два заслужна наставника потекла је иницијатива и упућен је предлог Попечитељству правосудија и просвештенија с јаком мотивацијом. Упркос све разложности, и у то време, а и много доцније, одзив је био слаб. Они су превиђали категоричне захтеве просветне управе и постављене рокове. Међутим, потреба за уџбеницима остала је стално присутна.⁴⁰

Реализовање захтева око спремања уџбеника ишло је споро и зависило је од више чинилаца, а свакако највише од стручне спреме наставника. Уџбеничко питање налазило се скоро увек на дневном реду. Тако се ово види и у распису Министарства просвете од 14. јануара 1887. године, чији почетак гласи: „Наше су школе још нејаке. Још у њима има наука које се предају тренутно, а нису обележене нити објављене стално и јасно.“⁴¹ После такве констатације наређује се професорима и суплентима да морају написати и послати министру просвете бар по једно своје предавање у току сваке године. „За професоре, који десет година у школи наврше, или су већ навршили, а још ни према ранијој законитој наредби свој предмет на јавност изнели нису, наређујем: да од данас за годину дана поднесу спремне за јавност своје предмете министарству просвете.“⁴² Тако оштро тражење писања уџбеника за потребе слушалаца Велике школе поставили су министри Милан Кујунџић и Алимпије Васиљевић, пређашњи професори Филозофског факултета.

Да би се имао увид у наставни рад на Великој школи, крајем јуна 1888. године, ректор Стојан Марковић је из буџета издвојио средства за штампање прегледа предавања наставника на свим факултетима, у којем су дати подаци о раду, збиркама, библиотекама. Прегледи су бесплатно давани слушаоцима и заинтересованој „неакадемској публици“. Од 1888/89. године почиње објављивање прегледа предавања великошколских наставника, чиме се чини доступним у јавности стручно-научна активност највише установе за образовање у земљи. То се убудуће чини на почетку сваке школске године.⁴³

III

Стварање и богаћење збирки, односно питање опремљености Велике школе наставним средствима стално се одржавало на дневном реду. И поред недовољних буџетских могућности за опрему кабинета ради правилног и потпунијег спровођења наставе, последње деценије прошлог века постојало је више установа које су стављене у службу стручно-научног подизања факултетског образовања на Великој школи. Тако, хемијска лабораторија, смештена у згради Велике школе, радила је 1888/89. године под управом Симе Лозанића. Зоолошки кабинет био је исто тако смештен у Капетан-мишином здању. Ботаничка башта, на Дунаву, имала је за вршиоца дужности директора Јована Жујовића, а и ботанички и минералшко-геолошки кабинет стајао је под његовом управом. Физички кабинет је имао за управника Косту Алковића. Астрономском и метеоролошком опсерваторијом на западном Врачару управљао је Милан Недељковић. Постојао је „Српско-краљевски геодетски завод“, смештен у згради Велике школе под управом Милана Андоновића. Лабораторију за јавну хигијену водио је Милан Јовановић-Батут. Кабинет за архитектуру стајао је под управом Драгутина Милутиновића. Кабинет за нацртну геометрију налазио се под управом Милана Капетановића. Кабинет за инжењерство, који се такође налазио у згради Велике школе, имао је више огранака, и то: 1) кабинет за обичне путеве, железнице и тунеле, под управом Миљивоја Јосимовића; 2) кабинет за графостатику и мостове, под управом Косте Главинића; 3) кабинет за хидротехнику и хидраулику, под управом Николе Стаменковића; 4) кабинет за цртање, под управом учитеља Ђорђа Миловановића.

Када се има у виду да су само два факултета (Филозофски и Технички) имала четрнаест огранака, може се закључити да су наставници уложили знатан напор за подизање нивоа наставе на факултетима Велике школе.

Какав је био општи положај слушалаца?

Из извештаја о стању школа у држави при крају летњег семестра 1865. године, поднетог кнезу, види се да су онда на факултетима Велике школе похађала предавања 194 ученика. Иако је број повећан у односу на 1863. годину, када је учило 89, и 1864. годину, када је било 106 ученика, то није задовољавало потребе земље.⁴⁴ Према извештају ректора Јосифа Панчића од 18. октобра 1866. године, на Великој школи примало је благодејање укупно 26 слушалаца, од којих на Правном факултету 19, на Техничком 4 и на Филозофском 3. Цели месечни издатак износио је 96 талира, док су појединци примали 5,4, а неки и 3,5 и 2,5 талира месечно. По правилу, због већих издатака на средства за учење, слушаоци Техничког факултета добијали су највеће благодејање.⁴⁵

До 1870. године великошколци нису располагали документом из којег би се видело да су заиста слушаоци Велике школе, па су с времена на време издаване потврде о томе. Ради погоднијег доказивања, ректор Јосиф Панчић је тражио од Министарства просвете одобрење да се приликом уписа сваком великошколцу изда ћачки лист. Формулар је саставио ректор и послао га средином марта 1870. године са „предлогом закона за ћачки лист“.⁴⁶

У животу великошколаца седамдесетих година почеле су струјати нове идеје. Антирелигиозне појаве забринуле су званичне кругове. Наступили су и ћачки немири, што се јасно сазнаје из акта Министарства просвете и црквених дела од 16. априла 1870. године (№ 1453), упућеног ректору Велике школе. Ту је изнето да су великошколци Марко Пајић, Ђорђе Јовановић и Јован Симић „чинили у цркви на велики петак такав неред да су грађани морали изићи из стрпљења и повикати им да изиђу на поље, а да их у цркви на богомољи не вређају“.⁴⁷ Министар је чуо да су ћаци назвали богослужење комедијом „коју су попови за интерес измислили, ружили су народ називајући га стоком што се поводи за глупостима поповским“. Сем тога, подсећа се да је и раније било сличних изгреда на литији од стране великошколаца, па је министар лично дошао у Велику школу да

саветује и прети строгим казнама. А поводом последњих изгреда, од ректора је затражено да одмах приступи извињању и саопшти резултат.⁴⁸ Задатак ислеђивања извршила је комисија од три професора. Она је саслушала грађане чија је имена министар навео у акту. Записник о извршеним саслушавањима прочитан је на седници академијског савета од 5. маја 1870. године. Грађани сведоци теретили су само великошколца Марка Пејића „у толико што се окретао и смејао, наводећи да нису чули шта је он са његовим друштвом говорио“. Због тога Савет је нашао „за добро“ да само тог великошколца, на основу „закона школског“, због непристојног владања у цркви казни затвором од три дана. Великошколац Ђорђе Јовановић добио је укор. а Јован Симић није кажњен, јер испитани сведоци ништа нису доказали против њега.⁴⁹

У „Прегледу радње по струци Министарства просвете и црквених дела, од измака школске 1868. до краја 1869/70“,⁵⁰ који је 1. септембра 1870. године дао министар Димитрије Матић, о Великој школи говори се мало, свега у шест-седам реченица. Онде се налазе подаци о броју слушалаца. На Филозофски факултет уписано је било 1868/69. године 17 слушалаца, а 1869/70. године 13; на Правни факултет уписало се 1868/69. године 190 слушалаца, а 1869/70. године 73; на Технички факултет уписало се 1868/69. године 28 ученика, а 1869/70. године 38 ученика. Према томе, 1868/69. школске године на Великој школи било је свега 235 слушалаца, а 1869/70. похађало је предавања свега 224 ученика. Наставу је онда, поред ректора, изводило још 13 професора, 1 суплент и 1 хонорарни професор.

Сразмерно броју питомаца које је држава слала у иностранство на школовање, од којих су 12 студирали медицину, 3 правне науке, 6 државне науке, 2 историјске науке, 8 технику, 2 рударство, 4 шумарство и пољопривреду, 4 теологију, 5 „живопис“-сликарство, 1 турски језик, 2 поштанску администрацију, 4 педагошке науке, број ђака на Великој школи био је мали у време када је министар Матић поднео извештај о стању просвете у Кнежевини.⁵¹ Необично, али је чињеница да се број великошколаца после пет година налазио и даље у знатном опадању. Из извештаја Велике школе, који је ректор Емилијан Јосимовић послао на захтев Министарства просвете 31. децембра 1874. године (№ 7715), дознаје се да су на Великој школи била укупно 174 редовна и 21 ванредан ученик.⁵² Овако мали број тим више

пада у очи, јер се зна да је само у Првој београдској гимназији 1873. године завршило школовање 50 ученика,⁵³ који су се могли уписати на поједине факултете Велике школе. Међутим, она није привлачила завршене гимназисте.

Дипломирани слушаоци на факултетима Велике школе у раздобљу 1864—1873. године⁵⁴

Година	Фил. фак.	Правни фак.	Техн. фак.	Свега
1863/64.	3	22	3	28
1864/65.	7	30	3	40
1865/66.	5	32	2	39
1866/67.	6	31	6	43
1867/68.	3	23	4	30
1868/69.	3	30	5	38
1869/70.	7	25	4	36
1870/71.	2	39	6	47
1871/72.	2	34	3	39
1872/73.	5	33	2	40
Укупно	43	299	38	380

Редовни слушаоци Велике школе у раздобљу 1870—75. године⁵⁵

Година	Фил. фак.	Правни фак.	Техн. фак.	Свега
1870/71.	14	173	42	229
1871/72.	20	159	28	207
1872/73.	27	135	34	196
1873/74.	43	114	37	194
1874/75.	72	89	24	185

Унутрашњи живот и односи доста су испољени у немирима, па и штрајковима великошколаца. У јесен 1870. године чланови дружине „Побратимство“ више су пута протестовали против наредбе министра просвете, иначе умереног либерала Димитрија Матића, да ректор као цензор прегледа њихове радове пре читања на дружинским састанцима. Из Министарства је потекао захтев: „Треба видети шта се то ради у дружини „Побратимство“, јер ђаци не само да којешта говоре у дружини него и у својим предавањима која одржавају публице ван школског зданија.“ Чланови дружине „Побратимство“ нарочито су критиковали владу што не мења Закон о Великој школи од 1863. године и што је 1868. године унела још једну реакционарну одредбу, по којој она поставља професоре без сагласности Академијског савета Велике школе. Тада су у дружини „Побратимство“,

поред расправљања о актуелним питањима везаним за њихов школски живот, претресана и друга питања. Састави о којима се дискутовало обично су били преводи. Министра просвете нарочито је наљутило кад је чуо да је на једном састанку читан превод Херценовог дела „Шта је то влада“. Скуповима „Побратимства“ више пута је присуствовао професор Јован Бошковић; он је био сведок живих дружинских расправљања. Омладинци су клицали слободи и напредним идејама, које је у оно време највише ширио Светозар Марковић, упоредо са делатношћу Уједињене омладине српске. Професор Бошковић је отворено стао на страну великошколаца и бранио је аутономију Велике школе. А када је влада на упражњено место наставника кривичног и јавног права поставила Зарију Угричића, то је изазвало огорчење код слушаца које се претворило у отворене демонстрације. Јован Бошковић, професор Филозофског факултета и Ђорђе Павловић, професор Правног факултета, јавно су се сложили са великошколцима у њиховом протесту. Због демонстрација, које су трајале неколико дана, из Министарства просвете је наређено да се предавања на Великој школи обуставе, „а распуштена су два разреда Правничког факултета, с тим да се за три дана упишу наново они који хоће да признају све како је наређено“. Због захтега става, а сматрајући их организаторима ђачких немира, године 1871. влада је отпустила из службе професоре Бошковића и Павловића, док је дружину „Побратимство“ укинула.

Не мали одјек је створен таквим догађајима. И Ђура Даничић је, налазећи се у Загребу после напуштања Велике школе, показао интересовање за догађаје у Београду. Савет Велике школе оштро је протествовао против владиних мера, особито због обустављања предавања и поновног уписивања. Слушаоци са свих факултета напустили су предавања; наступио је тродневни општи штрајк на Великој школи. Тада је лист „Панчевац“ донео чланак Светозара Марковића под насловом „Законитост у Великој школи“ у коме је осудио владине мере, док је Матија Бан, држећи страну власти, у реакционарном листу „Јединство“ написао „безобразну лекцију“ упућену Великој школи. На писање Бана одговорили су наставници Велике школе, позивајући се на Закон о штампи, и оповргли његов став тобожњег судије.

Друштвено-културни рад „Побратимства“ заузео је угледно место. Чланови ове дружине своју јавну активност нарочито су

испољили покретањем органа под истим именом. Прва свеска „Побратимства“ појавила се 1871. године.⁵⁶ Њен садржај чине преводи: „Човек и природа“ од Е. Росмелера⁵⁷ што су с немачког превели Мих. В. Вујић и Ал. М. Радовановић; „Како се негује памћење“, из књиге др Емалда Хартенбаха;⁵⁸ „Спавање и сновиће“, из дела „Филозофија“ од Х. Г. Љујса.⁵⁹

У „Неколико речи напред“ представници „Побратимства“ подсетили су читаоце најпре да Дружина има „за целъ да се узамемо обавештава“. Одмах затим следи неколико карактеристичних речи стављених у заграду у следећој реченици: „Ми, чланови „Побратимства“, држали смо се тога програма до сад и држаћемо се и од сад (ако нам даду), али смо ради додати томе још и да обавештавамо, друге, који траже од нас обавештења.“ У младалачком полету покретачи органа дружине „Побратимство“ истакли су још: „Пред нама је грдна руда чисте истине и науке, ми ћемо је речницима и граматикама расковати и дати нашем народу; тиме ћемо учинити да он на своме језику може читати оно што се зове наука, и што би му може бити без нас неприступно било.“⁶⁰ Властиту улогу пропатора науке и просвете „Побратимство“ нарочито истиче, али сматра да без помоћи школе, као друштвено-културне институције, не може се постићи успех.

Прилог под насловом „Човек и природа“ у првом броју органа „Побратимство“ има обележје полуприповетке, полурасправе. Већ на првим страницама ту избија грађанско слободоумље у односу на неког „кнежића“, његовог ађутанта и једног грађанина који се затекао у његовом друштву. Писац казује: „Из неслободнога људског света изашао сам у слободну природу са топлим жељом да се нагледам лепота њезиних. А они људи који тамо мало даље од мене стајаху беху се искупили само ради његове светлости.“ У даљем тексту тог преведеног рада налазе се поучна природњачка знања о предметима и појавама од давнина до савремености. Приповедање је разноврсно, природњачко и етичко, и креће се од причања о лавинама па „до непроменљивих параграфа природног законика“. Следећа два одломка из преведених дела у првој књизи „Побратимство“ представљају популарно приказивање знања из психологије и физиологије.

Садржина овог алманаха великошколаца показује позитиван и реалан дух који је захватио чланове „Побратимства“ при-

ликом покретања њихове публикације 1871. године. То је дух који се испољио на почелима социјалистичког покрета у Србији.

Од појаве првог зборника „Побратимство“ прошло је десет година, па је почело излажење органа под насловом „Побратимство-месечни журнал за књижевност и науку“.⁶¹ Овим је у ствари извршена обнова започетог рада 1871. године. Редакциони одбор часописа чинило је десет великошколаца, међу којима су били Божа Кнежевић, Сава Урошевић, Божа М. Прокић. Садржину „месечног журнала Побратимство“ за 1881. годину чинили су радови претежно из лепе књижевности, затим чланци и расправе из разних научних области; критика и полемика, као и новости из наука.⁶²

У име дружине „Побратимство“, редакциони одбор, формиран 15. децембра 1880. године, изнео је у првом броју проглас читаоцима. Ту се истиче да ће се у часопису давати места књижевности, затим науци, и то популарисању природних наука најпре, затим правних наука, историје, филологије, педагогије, хигијене. У програму часописа нарочито је дат акценат на „студији народног живота. Тек на основу доброг познавања народа, његовог живота, његових потреба, тежња и мисли, моћи ће с успехом за њ радити.“⁶³

За активност дружине „Побратимство“ у 1880/81. години карактеристично је што је на другом ванредном дружинском састанку решено „да прошири сферу своје радње, издајући, поред овог периодичног журнала, једну непериодичну „Библиотеку Побратимства“. У ова издања ће улазити прочитани и примљени радови на редовним дружинским састанцима, а „удесни и за широку публику“.

Преокупација и тежње чланова дружине „Побратимство“ налазиле су се на линији прогреса. То очигледно избија из одлуке донете на трећем ванредном дружинском састанку да се на једној свечаној седници приреди шестогодишњи помен Светозару Марковићу. Ускоро, међутим, морало се одустати од те намере „у интересу свога опстанка... јер је академијска власт забранила да се то чини, нашав да је противно дружинским штатутима“.⁶⁴

Задачи и циљеви великошколаца окупљених у „Побратимству“ били су окренути и ка социјализму и ка Уједињеној омладини српској. Не мање неговала се и балканска солидарност, што се особито испољио у „Адреси српске омладине бугарском народу“, која је објављена у седмом броју „Побратимства“.⁶⁵ Адреса је потекла не са-

мо од слушалаца Велике школе, већ и од ученика Богословије, као и Учитељске школе, 20. јуна 1881. године.

На састанцима дружине „Побратимство“ у 1881. години нарочито су се истицали својим учешћем Милован Ђ. Миловановић, Владимир М. Јовановић и Љуба Стојановић, доцније позната имена у политичкој и културној историји Србије.

Трећа фаза излажења „Побратимства“ наступа од 1892. године. Власник и издавач је и даље Дружина, а уредник је Мијалко В. Ђирић, професор Велике школе, кога касније смењује Милан Ј. Андоновић, исто тако професор Велике школе. Иако је на последњем, деветом редовном састанку, децембра 1881, дружина „Побратимство“ решила да часопис настави излажење упркос материјалних и других тешкоћа, он је престао. Обнова је извршена тек 1892. године. За програм овог „гласника великошколске омладине“ карактеристична је изјава уредника у првом, јануарском броју од 1892. године под насловом „Српској омладини и њеним пријатељима“, у којој се између осталог каже: „Штампаћемо само оне од књижевних критика, које не садржавају никаквих оштрих и увредљивих речи ни израза, којима је на жалост, већина досадашњих критика изобиловала.“ А по програму који је читаоцима изнет у напису „Наша задаћа“ наступа нова, националистичка оријентација часописа „Побратимство“. „Прва и најглавнија побуда, која нас је при овом предузећу руководила, била је тежак положај у коме се данас наше племе налази... У четвртном реду да по нешто из науке и литературе, у колико за то будемо способни, и ми изнесемо.“⁶⁶ Мото који редакција ставља испред програма још је карактеристичнији за правац којег ће се часопис придржавати. „Отуримо од себе блесак Запада, који нас тако очарава, а у коме по несрећи видимо „културу“ његову, па се васпитајмо у духу нашег народног живота... Оставимо за часак специјалисање у нашим студијама а сазнајмо само онолико, колико нам је за наше образовање потребно.“

Очевидно, часопис „Побратимство“ у 1892. години налазио се на линији званичне политике; његово излажење, међутим, није било дуга века.⁶⁷

Значајан и користан огранак активности великошколаца био је „Фонд за потпомагање сиромашних великошколаца“, основан на иницијативу дружине „Побратимство“, која је, на свом другом састанку одржаном 25. марта 1874. године, усвојила

предлог члана Драгољуба Стојиљковића о стварању Фонда. Поред предлагача, у први одбор од пет лица ушли су Андра Ђорђевић, Јован Жујовић, Стева Ловчевић и Момчило Иванић.

У почетку Фонд за потпомагање сиромашних великошколаца саставни је део „Побратимства“. Дружина је бирала управу Фонда и вршила контролу. Задачи су постали замашни, па је почетком 1874. године извршено одвајање; Фонд је почео да функционише као самостална установа. Нарочито од 1876. године разграђава се његова делатност; подиже се и појачава његова снага после одржане скупштине и примљеног завештања од 30 дуката од Мате Поповића, смедеревског трговца. Затим, године 1878. утемељачем Фонда проглашено је „Словенско добротворително опшчество“ са улогом од 600 гроша. Исте године и српска влада подарила је Фонду 1.800 гроша. Постепено нарастао је капитал и Фонд је могао прилично да извршава своје задатке. После завештања Ђуре Даничића, 1883. године, своте од 630 динара, највеће завештање учинио је добротвор Фонда Милија Катанић, бивши пуковник, у износу од 10.000 динара. Нешто касније у тој висини завештања су оставили Фонду Ђорђе Матић, адвокат из Ужица и Катарина Филиповић. Делом од чланова утемељача, делом од чланова приложника, као и разних приредби, Фонд за потпомагање сиромашних великошколаца располагао је, средином фебруара 1892. године, са 25.691,45 динара непокретног и 2.201,15 динара покретног капитала.⁶⁸

IV

Владање, права и дужности слушалаца Велике школе били су подвргнути „Правилима за ученике Велике школе“, која су издата средином новембра 1863. године.⁶⁹ Ту су обухваћена следећа питања: I О упису (§§ 1—3); II О долажењу у школу, цркву и причешћу (§§ 4—11); III О испитима (§§ 12—20); IV О казнама (§§ 21—44). Очигледно, највећи број прописа тицао се кажњавања великошколаца. Казне су биле: укор, затвор у празној соби до месец дана; „одлучење“ од јавног редовног учења без губитка права на полагање испита, и једно и друго до годину дана, а најтежа је казна изгнање „из заведења на свагда“. Већ према тежини кривице, казне је изрицао ректор или Академијски савет.⁷⁰

Када је Лицеј подигнут на степен Велике школе, године 1863, број слушалаца износио је 89, а следеће године број се по-

пео на 106. У сваком погледу, међутим, тај број је заостајао за оним у гимназијама у Београду и Крагујевцу, где су 1863. године била укупно 733 ученика, од којих у Београдској гимназији 406, а у Крагујевачкој гимназији 327.

Као што је поменуто, од више узрока због којих огроман број гимназиста није настављао школовање на Лицеју, односно Великој школи, најважнији лежи у томе што се државна служба, на коју се много наваљивало, могла добити и без вишег образовања: само са завршеном гимназијом, или само са неколико завршених гимназијских разреда. Чиновничка места била су особито привлачна за младе људе сеоског порекла, а администрација их је све више тражила, јер се државно-бирокуратски апарат све више разграђавао. На Технички факултет, пак, уписивао се мали број услед тога што ове стручне гране у јавно-друштвеном животу нису биле развијене, док је само образовање за дуго времена било неопходна мешавина стручног и општег образовања.

Образовање, а још више дисциплинисање, односно опште утицање на живот великошколаца, зависило је од одређених економско-политичких прилика. Аутократске тежње кнеза Михаила III Обреновића у унутрашњој политици, ослоњене на бирократски апарат, јасно су испољене и у „Школском законуку за ученике Велике школе“ од 17. марта 1864. године. За његово спровођење у живот карактеристично је писмо министра просвете послато ректору, у којем је, између осталог, изнето: „Ако је ректору као старешини овог заведења и као непосредном органу државне власти понајпре у дужности старати се о успеху ученика у наукама, о његовој васпитности и о његовом моралном законима сходном владању, опет зато нису ни остали наставници Велике школе, ма под којим именом они били, ослобођени од дужности да подобно ректору сву бригу о том воде... И у колико је њихово застрањење вид кривице достигло, то ректору јављати, да би се такви ученици ради исправљења или у интересу доброг реда у заведењу заслужној казни подврћи“.⁷¹ Ректор ће и академијским „служитељима“ — наставља у свом акту ондашњи заступник министра просвете Коста Цукић — „ма под којим именом ови били, у дужност стављати, да му сваку неупутност код академијских ученика примећену до знања достављају, ради њиховог даљег по закону поступка и он остаје одговоран према својој претпостав-

љеној власти, како за своју тако и за неморалност у том обзиру свију академијски наставника и служитеља“.

Откако је у члану првом Школског законика за ученике Велике школе прописано да владање у школи и ван ње „мора бити достојно одраслих људи“, параграфом четвртим „за недостојно и непристојно владање и рђаво учење“, као и за неуредно долажење у школу и цркву, предвиђене су следеће казне: укор, затвор у празној соби до осам дана, као мањом казном, и преко осам до месец дана „као већим затвором“; затим, „одлучење“ од јавног редовног учења до годину дана без губитка права на полагање испита; забрана учења до годину дана с губитком права на полагање испита; изгнање на свагда, као најстрожа казна.⁷²

Како у „Правилима за ученике Велике школе“ од 1863. године, тако и у „школском законнику за ученике Велике школе“ од 1864. године прописане су строге казне. У вези с тим, Министарство просвете поставило је захтев да извиђање и пресуђивање кривица академијски савет спроводи „начиним кратким и брзим“. Извршена је брижљива категоризација казни већ према томе да ли су кривице почињене због рђавог владања, немарности или изостајања са предавања. Најоштрије казне предвиђене су због кривичних дела за које суде редовни грађански судови; потом, за подстрекавање на демонстрације противу власти; због поновљеног лошег успеха, као и „због забране учења моравши исту годину потворити“. „На одлучење или на забрану учења до годину дана према величини кривице“, кажњаваће се у првом реду они великошколци који упорно ремете рад професора на часу; који професора вређају усмено или писмено; шире интриге и цепају објаве на табли. Строго ће се кажњавати и они слушаоци који у месецу направе више од десет, или у два узастопна месеца више од петнаест неоправданих изостанака.

Не дуго времена за „Школским законом за ученике Велике школе“ од 17. марта 1864. године, ступила су у живот „Правила за ученике Велике школе о упису, испису, предавањима, унутрашњем школском реду, о благодеејанцима и који ученици и како могу уживати правителствено благодеејање“.⁷³ По овим Правилима тражи се од великошколаца да су свагда спремни „да из протолкованог дела науке задовољавајући одговор дати могу“ (тач. 7). Потом је одређено да се одговори оцењују белешкама: 1 — рђав, 2 — слаб, 3 — добар, 4 —

врло добар и 5 — одличан. Успех утврђује наставник-испитивач, узимајући у обзир одговор на сва три питања.

Табела I

БРОЈ СЛУШАЛАЦА НА ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ ПО ГОДИНАМА СТУДИЈА У 1893/94 МКОЛ. ГОДИНИ НА СВИМА ФАКУЛТЕТИМА

Назив слушалаца	Г о д и н а				
	I	II	III	IV	свега
Редовних на почетку године	156	91	45	144	436
Редовних на крају године	122	82	38	138	380
Ванредних на почетку године	23	8	2	11	44
Ванредних на крају године	7	8	2	9	26
Свега у почетку године	179	99	47	155	480
Свега на крају године	129	90	40	147	406
Школу је оставило:					
Због смрти	1	2	1	1	5
Због болести	10	2	1	—	13
Због неположених испита	23	5	5	5	38
Свега оставило школу	34	9	7	6	56

Благодеејање може добити онај великошколац који у општем изводу оцена има врло добар успех а сиромашног је стања. Да би се развила техничка струка, слушаоци Техничког факултета добијали су месечно талир више од других благодеејанаца. Иначе, свима њима припададе су школске књиге бесплатно.⁷⁴

По угледу на универзитете у Европи, уместо пређашњег ђачког листа који је уведен за време ректорства Јосифа Панчића, индекс за великошколце први пут је уведен у последњој деценији прошлог века (августа 1892). Индекс (уписница) „ће имати силу школских сведочанстава;⁷⁵ он служи не само уместо пређашњег ђачког листа, већ се у њега уписују предмети које ученици слушају, те се лично пријављује свима наставницима, што они потписом потврђују. У уписници се оверава уредно похађање предавања; тај документ служи и као легитимација.

Већ од почетка рада Велике школе, и у погледу владања, и у погледу режима студија, односно испита, прописане су строге

одредбе. На основу Правила за држање испита од 3. децембра 1866. године примењиване су оштре мере у случају одустајања од испита. Чланом четвртим тих Правила прецизирано је: „Од испита не сме нико без важног узрока изостати, а да тог истог дана ректору Велике школе не јави. Ко то не учини, и ко свој изостанак легалном сведоџбом не оправда, губи годину.“⁷⁶

Да би се дао импулс у усавршавању великошколаца, писмом кнеза Милана М. Обреновића министру просвете о награди за књижевне награде од 6. септембра 1872, препоручено је да се на основу темата одређених и објављених на почетку школске године од стране Академијског савета дају три или више награда за најбоље написане радове у укупном износу од 120 дуката цесарских. Резултати ће се саопштавати о школском празнику, на дан св. Саве. Од овог свог поклона, како је то изјавио кнез Милан у писму, очекује се да ће се јавним признањем подстаћи „у младим духовима ревност, издржљивост и такмичење за све врло и добро“.⁷⁷

О томе како да се поступа па да се подигне успех на студијама на Великој школи доста је расправљано и одлучивано у самом Министарству просвете. За стил рада и односе између највише просветне управе и професорског колегијума упадљива је наредба министра просвете од 1. септембра 1873. године (№ 334). Она се односи на пропитивање и колоквије. Министар Стојан Новаковић, творац те наредбе, поред осталог прописао је једнообразни начин пропитивања, за који каже да је „... доиста најтежи за ученика, али тим самим најбољи за буђење и вредноће и саморадне, и будноће на часовима у њих, начин који ће предавањима набавити што озбиљније слушање, у колико се то може постићи поступцима спољашњим. Тај је начин — наставља Новаковић — да се ученицима, осим где је предмет штампан, не даје у руке ни рукопис, ни извод него највише проста питања, а да се све остало што њима треба за испите и за живот остави њиховом бележењу. По томе би сваки ученик полагао испит по својим нотама, или по својим студијама, које би мимо професорска предавања у сугласју с њим чинио. С овим је начином у свези начин колоквија или пропитивања и разговора професора с ученицима, које би се на поједине рокове или после свршених већих и мањих партија држао“.⁷⁸

Овим је министар Стојан Новаковић ушао у решавање важног питања успешног студирања, односно проверавања резултата студија, при чему је истакао улогу и потребу устаљеног поступка за све факултете Велике школе.

Као и у периоду Лицеја, и у периоду Велике школе водило се рачуна о уџбеницима; постављани су захтеви да их наставници пишу и подносе за штампу. Настојало се да их сиромашни ученици добијају бесплатно, на поклон. О томе су доношена решења и расписи, од којих се највишим решењем од 13. октобра 1861. године (В№ 2092) препоручивало да се све књиге које се штампају о државном трошку могу издавати сиромашним ученицима на Лицеју, гимназији, полугимназијама и трговачкој школи.⁷⁹ Ово питање покренуто је и после двадесет година расписом од 28. августа 1882. године (ПБр 6272), у којем се говори о избору ученика који су молили да им се књиге дају на поклон. Одлучено је да уџбенике бесплатно, пре свих, добијају благодетанци, затим сасвим сиромашни великошколци и почетници који су врло добро и одлично положили пријемни испит а сиромашног су стања.⁸⁰ Међутим, након две године поштрени су захтеви око помоћи сиромашних ученика поклоном уџбеника; за гимназије установљено је услуживање, тј. позајмљивање уџбеника.⁸¹

По запажању ректора Велике школе Светомира Николајевића 1889. године, ученици су врло често боловали од туберкулозе и „венерије“. Између осталог, он је Министарству просвете скренуо пажњу да „процент болесних ђака тако је висок, да нам улева страх“.⁸² У споразуму са професорима лекарима на Великој школи, ректор Николајевић је закључио да што пре треба уредити „стручно мотрење на соматично и на здравствено стање наших ђака“. Здравствену службу одржавала би два школска лекара. Они на почетку и на крају сваке године врше прегледе слушалаца, и о томе уносе податке у одговарајуће књиге. Њихова дужност би се састојала и у обилажењу, тј. прегледању станова слушалаца и начина исхране; вршили би амбулантне прегледе болесних и пружали бесплатно лечење; издавали би лекарска уверења слушаоцима, кад им треба ради доказа; вршили би прегледе слушаоница и контролисали хигијенске прилике у њима, а нарочито за време епидемија, када би се изоловали оболели или сумњиви.⁸³ Том приликом ректор Николајевић је предложио Министарству просвете да се узму за

Табела II

БРОЈ СЛУШАЛАЦА НА ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ ПО ГОДИНАМА УЗРАСТА 1893/94.

До колико година	Н а ф а к у л т е т у												У свима заједно							
	Правном						Филозофском						Техничком							
	у г о д и н и						у г о д и н и						у г о д и н и							
	I	II	III	IV	свега	I	II	III	IV	свега	I	II	III	IV	свега	I	II	III	IV	свега
До 17 година	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
До 18 година	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
До 19 година	14	1	—	—	15	9	2	—	—	11	3	5	—	—	3	26	3	—	—	29
До 20 година	22	12	1	—	35	14	5	—	—	19	3	16	—	—	3	39	17	1	—	57
До 21 године	17	17	—	7	41	7	16	—	—	31	1	4	—	—	8	25	34	6	15	80
До 22 године	14	7	3	21	45	9	4	1	10	24	—	2	—	2	2	23	11	4	33	71
До 23 године	9	10	2	21	42	4	2	1	7	14	1	2	—	1	5	14	12	6	29	61
До 24 године	11	6	7	17	41	2	2	2	3	9	1	1	—	—	3	14	9	10	20	53
До 25 година	3	—	4	10	17	2	1	—	6	9	1	—	—	—	5	6	1	6	18	31
Преко 25 година	4	4	8	16	32	3	—	4	9	16	—	—	—	—	4	7	4	12	29	52
Свега	94	57	25	92	268	50	32	9	42	133	12	2	11	10	35	156	91	45	144	436

лекаре Велике школе др Милан Јовановић Батут и др Ђока Јовановић. Њих би требало хонорисати са бар 100 динара месечно.⁸⁴ На жалост, Министарство просвете није усвојило тај предлог, као што није уважавало и друге оправдане предлоге са Велике школе, због чега је управо Светомир Николајевић подвргао просветну политику државе оштрој критици.⁸⁵

Колико је слушалаца завршило факултете Велике школе?

На Филозофском, односно филолошко-историјском одсеку у раздобљу 1863—1889. свршила су школовање 132 ученика, а кад је створен природно-математички одсек (1873. године), на њему је у периоду 1873—1889. завршило 95 ученика. На Правном факултету је у раздобљу 1863—1889, дакле за двадесетпет година, свршило школовање 639 ученика. Технички факултет дао је у том истом раздобљу 92 свршена ученика.⁸⁶

Од почетка последње деценије прошлог века умножаване су збирке, кабинети, лабораторије; развијан је наставни рад, али повећан је и број слушалаца на факултетима Велике школе. Због тога је ректор Сима Лозанић тражио почетком октобра 1890. године од Министарства просвете да се Српско учено друштво исели из зграде Велике школе, јер би у противном било врло тешко саставити распоред предавања за 550 ученика.

Напредно оријентисани великошколци демонстрирали су средином јануара 1894. године против београдских кафанских певачица, чије одевање и понашање није било пристojно; раскалашност је вређала морална осећања слушалаца Велике школе. У великој групи оних који су протестовали налазио се и слушалац филозофије Радоје Домановић.⁸⁷ Сем тога, на почетку 1894. године великошколци су устали против екскраља Милана Обреновића, који се, и поред забране од 1892, вратио натраг у земљу. Радикална влада Саве Грујића дала је оставку, а посланици у Народној скупштини дигли су се против незаконитости. Тада су и ученици Велике школе изразили своје негодовање демонстрирајући испред краљевског двора, кличући слободи, уставу, народу.

Година 1894. била је бурна за Велику школу и поводом случаја професора Андре Ђорђевића, који је као министар правде и просвете био скутоноша краљевске династије и наступао оштро против опозиционе радикалне странке и напредних просветних радника, особито учитеља. Пошто је одсту-

пио с министарског положаја, Андра Ђорђевић је био враћен на Велику школу. Међутим, чувши за његов долазак, великошколци су одлучили да му онемогуће држање предавања, што се догодило половином октобра 1894. године. Око стотину слушаца извикало је професора Ђорђевића кад је приступио катедри; час је требало да одржи слушаоцима четврте године Правног факултета. Наредног дана тај професор се нашао у истом положају, и у гужви која је настала машио се револвера; слушаоци су га међутим разоружали. После тих инцидената Академијски суд ислеђивао је кривицу над изгредницима. Том приликом изречена је казна изгнања за свагда двојици великошколаца; једанаест је удаљено на годину дана без права полагања испита; осам је удаљено на годину с правом полагања испита у септембру следеће године. А остала педесет четири оптужена великошколца кажњена су због прављења нереди, затвором у трајању од 5 до 30 дана. Сви су заједнички имали да надокнаде штету: професору Андри Ђорђевићу, због одузетог револвера, а школи због разбијених прозора.⁸⁸

Напредна штампа и грађани негодовали су због оштрих репресалија, а средином маја 1895. године ректор Светислав Вуловић заузео се у Министарству просвете да се казне Академијског савета ублаже, што је и постигнуто. У овоме је нарочито био заслужан професор Правног факултета Милован Ђ. Миловановић, који је сматран великим пријатељем великошколске омладине.⁸⁹

V

Кретање просветне политике уопште, а на Великој школи посебно, није увек ишло у прилог нормалног развоја. За шездесет година, од почетка рада ресора Министарства просвете 1834. па до 1894. године, измењено је 65 министара. Истина, неки су се на том положају налазили по два-три пута, што је био случај са Стојаном Новаковићем, али су промене вршене често, тако да просечно на једног министра не дође ни година дана.⁹⁰ Та колебљивост ублажавана је унеколико тиме што су неки начелници као неполитичка лица, остајући дуже време у стварној улози старешина просвете, одржавали потребан континуитет и систематски рад, односно постављали и одржавали на дневном реду васпитно-образовне проблеме до изналажења решења. За ово даје пример начелниковање Јована Ст. Поповића, у периоду 1842—1848. године, и доц-

није начелниковање Стевана Д. Поповића, две заслужне личности за реформу школа Кнежевине Србије.

Решавање питања наставничких звања почело је одлуком највише државне управе Кнежевине Србије 7. априла 1841. године
ВНо 301

не ————— . Тада је први пут установљене
СНо 97

но звање суплента на Лицеју, с годишњом платом од 400 талира. Суплент је, као почетник наставник, сматран „привременим чиновником“ и, по правилу, предавао је предмете одсутног професора. Сем тога, суплент је био задужен да саставља школске књиге и да врши библиотекарску дужност. Први суплент на Лицеју био је Сава Јовановић, свршени филозоф Пештанског универзитета, а међу истакнутијим налазио се рано преминули Симеон Прица, иначе математичар. Звање суплента на Лицеју, а исто тако у гимназији задржано је и кнежевим решењем од 14. јула 1861. године. И даље су супленти сматрани заступницима редовних наставника, али се правила разлика између оних на Лицеју, чија годишња плата износи 450 талира, и оних у гимназији, чија је плата 350 талира. Супленти су примали награду на рачун плате одсутног професора кога су замењивали у дужности. Ови наставници и даље су сматрани привременим чиновницима.⁹¹ У ствари за време суплентског стажа провераване су способности кандидата за професорско звање: „... да би једно због економије а друго и поради саме ревности у предавању корисно било, да се у речи стојеће катедре, кад се упразне могу попунити заступницима или суплентима, док би се потом видело хоће ли исти заступници или супленти свом опредељењу потпуно одговарати.“⁹²

Питање наставничког подмлатка решено је доцније Законом о професорским приправницима у Великој школи од 28. фебруара 1875. године, за време другог министровања у просвети Стојана Новаковића. Онда су узета у обзир само два факултета — Филозофски и Технички — о чему се у члану првом каже: „Ученици Велике школе филозофскога и техничкога факултета, који по свршетку испита у Великој школи изнесу из већине предмета одличне, а из осталих врло добре оцене, могу се задржати при Великој школи као приправници за професорска места или за пошљање ради учења на страни и то с издржањем, које се одређује буџетским законом.“

Дужности професорских приправника састојале су се у следећем: 1) да буду на помоћи професорима око кабинета, експе-

римената; 2) да прате наставу струке којој се посвећују; 3) да заступају професора или држе предавања у средњим школама. Осим тога, професор приправник на Великој школи може бити стављен на расположење Министарству просвете „за разне службене послове“.⁹³ Што се дисциплине тиче, професорски приправник потпада под „школски закон за ученике Велике школе“. Положај наставничког подмлатка био је доста зависан и неодређен, и далеко испод функције коју врши. Ипак, у прописима избија здрава мисао о селекцији будућих наставника на Великој школи.

Плате професора средњих и највише школске установе у земљи регулисане су и побољшане најпре Уредбом од 15. фебруара 1858. године, по којој се уводе четири периодске повишице. То је сматрано извесним „аванзовањем“. Тако су професори Велике школе од почетне плате у износу од 600 талира годишње, после првог периода, који наступа почетком једанаесте године службовања, добијали 700 талира, у другом периоду 850, у трећем 1.000 и у четвртном периоду 1.200 талира годишње. Затим, на основу Закона о професорским платама од 28. фебруара 1875. године, за време министровања Стојана Новаковића, професори Велике школе добили су у свим периодима по 150 талира повишице (Чл. 2). Професорима средњих школа који би постали професори Велике школе, дотадашње године професорске службе рачунале су се као да су проведене у Великој школи (Чл. 4).⁹⁴ Иначе, професори су стицали право на пензију после навршених 30 година службе, док су остали службеници грађанског реда то право стицали навршетком 40 година службе.

Мада је материјални положај професора Велике школе био бољи у односу на остале просветне раднике, ипак он није био такав да је осигуравао задовољавање свих потреба. Наставници Велике школе су о томе подробно расправљали на седници Академијског савета од 29. октобра 1874. године, на основу чега је донет добро образложен предлог о потреби повећања професорских плата.⁹⁵ Почетничка плата би требало да износи 800 талира годишње; после пет година службе 900; после десет година 1.000; после петнаест година 1.100; после двадесет година 1.250, и после 25 година службовања 1.400 талира годишње.⁹⁶

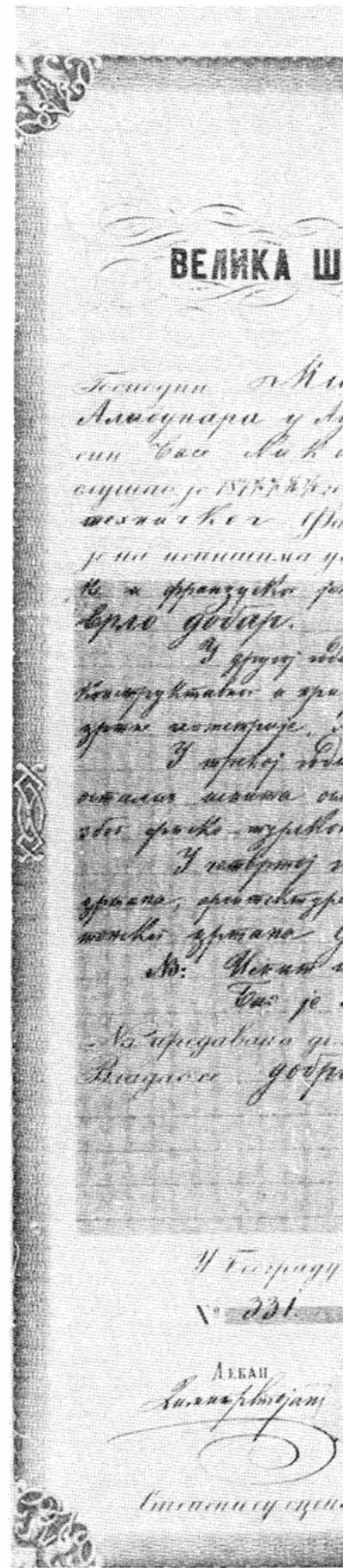
Услед политичких сукоба, а и због повлачења стручњака са Велике школе на висока чиновничка места: начелника, министара или чланова у Државном савету,

Сведочанство
Велике школе
из 1878. године

Diplôme
de l'Ecole
Supérieure
de 1878

„Данашње стање географске науке“ — уводно предавање др. професора Јована Цвијића на Великој школи у Београду. Дело је штампано и објављено касније, 1893 године. (Слика десно)

«La science géographique de nos jours» était le titre de la conférence inaugurale faite par le prof. Jovan Cvijić, à l'Ecole Supérieure. Cette étude fut publiée en 1893 à Belgrade

РБИЈЕ.

*речом из
ста в не
4 и 20. година
II. разреду
на и некако
и: из фрази.
академије*

*изговорима
и; из по-
сто добар
добра. У
једној сајма*

*изговорима
из изговора,
и са објашњавањем.*

Велике Школе.
Марија Стојановић

Стефан

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
В. Бр. 43946

27
13

ДАНАШЊЕ СТАЊЕ ГЕОГРАФСКЕ НАУКЕ

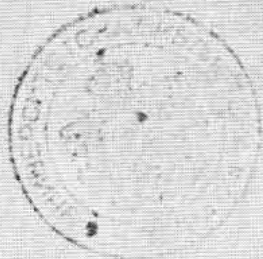
УВОДНО ПРЕДВАЊЕ ИЗ ГЕОГРАФИЈЕ

Д-РА ЈОВАНА ЦВИНИКА
ПРОФ. ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ

(ОШТАМПАНО ИЗ 3. СБ. IV. КЊ. „НАСТАВНИКА“)

БЕОГРАД

ИШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ИШТАРНИЦИ КРАЛЕВИНЕ СРБИЈЕ
1892.

Табела III

БРОЈ СЛУШАЛАЦА НА ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ ПО МЕСТУ РОЂЕЊА У 1893/94. ШКОЛ. ГОДИНИ

Рођених у	у г о д и н и									
	I		II		III		IV		свега	
	варошана	саљака	варошана	сељака	варошана	саљака	варошана	сељака	варошана	сељака
Граду Београду	35	—	21	—	9	—	15	—	80	—
„ Нишу	1	—	—	—	1	—	2	—	4	—
Округу ваљевском	1	1	1	1	—	—	2	5	4	7
„ врањском	1	—	—	—	2	—	1	1	4	1
„ крагујевачком	8	5	7	6	2	3	10	6	27	20
„ крајинском	5	1	1	3	—	2	1	2	7	8
„ крушевачком	6	4	1	2	1	—	7	6	15	12
„ моравском	14	5	2	—	5	—	9	4	30	9
„ пиротском	1	—	1	—	—	—	1	—	3	—
„ подринском	12	3	3	—	2	—	10	5	27	8
„ подунавском	2	2	5	6	1	1	4	6	12	15
„ пожаревачком	4	8	5	6	1	2	4	2	14	18
„ рудничком	3	1	2	2	2	3	2	4	9	10
„ тимочком	3	1	—	2	—	—	—	2	3	5
„ топличком	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ ужичком	5	4	5	2	2	1	4	5	16	12
„ црноречком	1	1	—	3	—	—	1	3	2	7
Свега	102	36	54	33	28	12	73	51	257	132
Укупно варошана и сељака	138		87		40		124		389	
Рођених у Црној Гори	4				1		3		8	
„ „ Херцеговини	1								1	
„ „ Босни	3						3		6	
„ „ Бугарској	—								—	
„ „ Аустроугарској	8		2				8		18	
„ „ другим земљама	2		2		4		6		14	
Свега рођених у туђини	18		4		5		20		47	
Свега из Србије и туђине	156		91		45		144		436	

Табела 4

Табела 5

БРОЈ СЛУШАЛАЦА НА ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ ПО СОЦИЈАЛНОМ ПОРЕКЛУ РОДИТЕЉА У 1893/94. ШКОЛСКОЈ ГОДИНИ

Од родитеља	у г о д и н и				
	I	II	III	IV	Свега
Свештеника	13	3	2	9	27
Чиновника	43	23	6	20	92
Наставника	7	7	2	9	25
Трговаца	57	27	19	44	147
Занатлија	9	15	6	27	51
Земљорадника	21	14	7	32	74
Лекара	1	—	1	1	3
Инжењера	1	1	1	3	6
Послужитеља	4	1	1	5	11
Свега	156	91	45	144	436

ПРЕГЛЕД СЛУШАЛАЦА ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ ПО ОПШТЕМ УСПЕХУ 1893/94. ШКОЛСКЕ ГОДИНЕ

У години	Број слушалаца					
	који су имали општи резултат					
	5	4	3	2	1	Свега
првој — I	27	64	31	—	—	122
другој — II	10	44	27	1	—	82
трећој — III	1	15	22	—	—	38
четвртој — IV	13	66	59	—	—	138
Свега	51	189	139	1	—	380

Табела VI

ПРЕГЛЕД ПРОФЕСОРА ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ ПО ПЛАТИ У ПОЈЕДИНИМ ФАКУЛТЕТИМА И СУМА УТРОШЕНА НА ЊИХ У 1893/94. ШКОЛСКОЈ ГОДИНИ

Редни број	с платом од		у факултету					утрошено у факултету										
			правном	филозофском		техничком	у свим факултетима	правном	филозофском				техничком		у свим факултетима			
	истор. филол. одсеку	природ. матем. одсеку		истор. филол. одсеку	природ. матем. одсеку				техничком	у свим факултетима	дин.	п.	дин.	п.	дин.	п.	дин.	п.
1	589	40	2	3	1	—	6	1178	80	1768	80	589	40	—	—	3536	40	
2	526	25	—	2	1	1	4	—	—	1052	50	526	25	526	25	2105	—	
3	463	10	—	1	—	2	3	—	—	463	10	—	—	926	20	1389	30	
4	399	95	1	—	2	—	3	399	95	—	—	799	90	—	—	1199	85	
5	336	80	4	3	4	5	16	1347	20	1010	40	1347	20	1684	—	5388	80	
6	273	65	3	2	4	1	10	820	95	547	30	1094	60	273	65	2736	50	
7	250	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	250	—	250	—	
8	189	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	189	45	
9	166	66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	166	66	
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100	—	
11	84	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	84	20	
Свега професора			10	11	12	9	42	3746	90	4841	50	4357	35	3660	10	17146	16	

Од бр. 7—11 јесте: плата учитеља пртања, плата секретара, плата учитеља немачког језика, плата учитеља певања и додатак ректору.

професори Велике школе често су се смењивали, прекидали службу, односно катедре су остајале упражњене.⁹⁷ Тако Владимир Јовановић био је наставник од септембра 1863. године до јануара 1864. године; Чедомиљ Мијатовић од октобра 1865. до 1868. године; др Аћим Медовић од априла 1879. до новембра 1887. године; Ђока Павловић од августа 1864. до 1871. године; Мих. Петковић од септембра 1864. до јуна 1881. године; Стојан Вељковић од фебруара 1856. до јануара 1864. године; Аћим Чумић од јула 1865. до јануара 1870; Ђура Даничић први пут од новембра 1859. до јануара 1865, други пут од априла 1873. до 1876. године; Милан Кујунџић први пут од јануара 1866. до октобра 1867, други пут од октобра 1873. до октобра 1882; Глиша Гершић први пут од септембра 1836. до септембра 1867, други пут од октобра 1868. до децембра 1883, трећи пут од априла 1886. до децембра 1887, четврти пут од 1887. до фебруара 1889; Стеван Р. Поповић први пут од октобра 1868. до априла 1879, други пут од новембра 1887. до децембра 1887, трећи пут од маја 1888. до фебруара 1889; Алимпије Васиљевић први пут од новембра 1868. до августа 1875, други пут од септембра 1875. до априла 1876; Емилијан Јосимовић први пут од септембра 1845. до децембра 1854, други пут од новембра 1869. до августа 1878; Стојан Новаковић први пут од

септембра 1871. до априла 1873, други пут од децембра 1873. до новембра 1874, трећи пут од фебруара 1876. до октобра 1880; Стојан Бошковић први пут од јуна 1874. до септембра 1875, други пут од марта 1877. до марта 1879; Дим. Стојановић од септембра 1874. до јуна 1880; Мих. Вујић први пут од октобра 1879. до јуна 1887, други пут од маја 1888. до фебруара 1889; Лазар Докић од новембра 1878. до фебруара 1889; Д. Данић од 1886. до 1887. године.⁹⁸

Број наставника Велике школе у периоду 1868—1874⁹⁹

Година школска	редовних	хонорарних	суплената	Свега
1868/69.	12	1	1	14
1869/70.	14	1	1	16
1870/71.	14	2	—	16
1871/72.	13	4	—	17
1872/73.	12	4	1	17
1873/74.	16	3	—	19

Често смењивање наставника у првом периоду развоја Велике школе није ишло у прилог образовању и научном успону. То је деконцентрисало не само професоре, већ и слушаоце који највише трпе у процесу стручног образовања. Они ретки наставници, као Јосиф Панчић, или Емилијан Јоси-

мовић, на пример, који се нису удаљавали од професуре, могли су дати највише Великој школи као практичари наставници, научни радници и као писци.

Наставници за војне предмете на Великој школи била су лица из редова активних официра. Они су обуку спроводили на основу специјалног плана за резервне официре. Школске 1888/89. године наставници за војну обуку били су: Светозар Љочић, инжењеријски потпуковник, за фортификације; Радомир Путник, ђенералштабни потпуковник, за тактику; Јован Дамњановић, виши интендант, за војну администрацију; Јован Ковачевић, пешадијски мајор, за пешадијски егзерцир и ратну службу; Јован Маринковић, артилеријски мајор, за борење; Милан Васић, пешадијски поручник, за борење; Коста Јокић, пешадијски поручник, за правила војне службе.¹⁰⁰

Избор наставника за Велику школу био је важан момент у стручно-научном раду и образовању младих генерација. За нова или упражњена места расписивани су курсеви. Најпре је избор вршен у Министарству просвете, па је, на предлог министра, кнез постављао професоре. А само тражење сагласности Академијског савета од стране Министарства просвете није осигуравало одлуку какву би наставнички колегијум желео. Због тога је ректор Стојан Бошковић, полазећи од мишљења Савета које се искристалисало на седници од 9. септембра 1875. године, упутио акт Министарству просвете о потреби да се изврши измена и допуна Закона у том смислу како би се избор професора вршио на основу оцене кандидата од стране професорског колегијума Велике школе. Јер, више него ико други, они ће моћи поузданије и исправније да оцене квалификације кандидата за професорско место. Према томе, сведоче, тј. документа учесника на конкурс треба упућивати Академијском савету Велике школе, па након мишљења његовог, и у сагласности с њим, министар би предлагао кандидата за постављење.¹⁰¹ Износећи предлог, ректор је подсетио Министарство просвете да је Велика школа раније имала то право и дужност, па јој га треба вратити, тиме што би се § 31. Закона о устројству Велике школе у допуни од 29. септембра 1871. године у овом смислу изменио.

VI

Јавна културна активност професора нарочито је испољена у стварању „екстензе“, односно одржавању серије предавања за продужно образовање одраслих. По уг-

леду на западноевропске, специјално енглеске универзитете, и на Великој школи у Београду професори су крајем прошлог века предузели смишљени рад на популаризацију научних достигнућа. На тај начин они су се уклопили у јавни културни живот своје средине, која је показивала интересовање за разне области наука. У продужном образовању одраслих при енглеским универзитетима та форма рада названа је екстензом.

Јавна предавања на Великој школи која су држали наставници са разних факултета за шире грађанске слојеве слушана су у дворани Велике школе почев од 5. новембра 1888. године. Та предавања настављена су 1889, после чега су штампана у серији од дванаест свезака. Прво јавно предавање под насловом „О сну и сновима“ одржао је др Љубомир Недић 5. новембра 1888. године.¹⁰² Као иницијатор екстензе, Недић је у уводу свога предавања, између осталог, рекао: „На многим великим школама на страни постоји обичај, да предственици појединих струка, поред својих школских предавања, приређују с времена на време и јавна предавања, намењена ширем кругу слушаалаца. То је леп обичај, и ми смо ради, да га и на нашој Великој школи одомаћимо, приређујући овако, једном у седмици, састанке, на којима ћемо износити пред вас поједина питања из науке, сваки из оне, коју на овој школи заступа.“ Иако се унапред извинио слушаоцима за евентуални неуспех, да јасно изложи питање у светлости психолошке науке, Недић је — бар по ономе што се може закључити из штампаног текста — предавање обавио јасно, прегледно, па и „елегантно“. Искрено је признао да је сам избор теме обећавао да ће привући слушаоце више него његова вештина предавача.

Следеће јавно, „слободно“ предавање „О космосу“ одржао је Милан Ј. Андоновић, професор Техничког факултета.¹⁰³ После излагања о Месецу и другим планетама, пажњу слушаалаца свакако је задржало излагање о звездама репатицама, „падалицама“. Да би предавање било занимљивије, Андоновић га је пропратио већим бројем мисли славних природњака: Хумболта и других, а и песника, као Змај-Јове. Треће јавно предавање „О законима друштвеног развића у Срба“ одржао је 16. новембра 1888. године Панга С. Срећковић.¹⁰⁴ У уводном делу предавач је нашао за потребно да каже слушаоцима да после издања два тома његове Историје српскога народа може „одпочети претресати унутрашњу-философску страну наше прошлости. Подаци су

ту“, — истиче писац те Историје која је изазвала оштру критику напредних историчара са Иларионом Руварцем на челу. Законе људског развика Панта Срећковић тражи у самој природи, у биолошком животу. Срећковићу није позната улога примарног, класно-економског фактора друштвено-историјских промена. Садржај његовог јавног предавања односи се даље на племенски и државни живот Срба после доласка на Балканско полуострво, као и на време првих Немањића.

Четврто јавно предавање под насловом „Наше дневне погрешке против здравља“ одржао је 27. новембра 1888. године велики хигијеничар и здравствени просветитељ др Милан Јовановић Батут, професор судске медицине на Правном факултету; он је био убедљив и добар предавач. Са том темом организатори циклуса „слободних“ предавања на Великој школи за грађанство Београда унели су садржај којим се дубље улази у практичан свакодневни живот.¹⁰⁵ Следеће, пето предавање одржао је у дворани Велике школе 8. јануара 1889. године Сима М. Лозанић са темом „Свет вештина и алхемија“.¹⁰⁶ На крају тог предавања, које је затим штампано, Лозанић је навео коришћену литературу из осам обимних дела о хемији и алхемији на француском и немачком језику, међу којима се налазе и дела Lavoisier-a.

У серији јавних предавања професора Велике школе налази се и предавање „О облику и величини наше земље“, које је одржао Милан Ј. Андоновић.¹⁰⁷ Предавач је излагање поделио на четрнаест делова, пратећи питање од хипотезе Херодота и Птолемеја, преко Коперника, Кеплера. Њутновог закона гравитације и закона о елипсоидном облику земље, па све до последњих мерења. О софизмима је 19. фебруара 1889. године одржао предавање Љубомир Недић, тако да се по други пут јавио као учесник екстензе на Великој школи.¹⁰⁸ Марта 26. године 1889. професор Правног факултета Ђорђе Ж. Ђорђевић излагао је тему „О меничној одговорности издаваоца“. Тема показује да се од стране организатора повело рачуна о практичним потребама и заинтересованости слушачке публике за правна питања.¹⁰⁹ „Начело народности у међународном праву и у међународној политици“ гласио је наслов предавања које је 16. априла 1889. године изложио др М. Ђ. Миловановић.¹¹⁰ Предавање Светомира Николаревића под насловом „Рига од Фере, песник и патриота грчки“¹¹¹ публиковано је као осма свеска серије.

Екстенза на Великој школи у Београду отворена је на иницијативу др-а Љубомира Недића, немачког ђака, који је своје образовање допунио у Енглеској. Тако је почео рад на образовању одраслих, слично делатности енглеских универзитета, као на пример у Кембриџу, где је професор James Stuart постао пионир универзитетске екстензе 1867. године, када је почео да држи предавања из астрономије. Захваљујући James-у Stuart-у, на Универзитету у Кембриџу је 1873. године отворен University-Extension (проширени универзитет) са течајевима за одрасле. Убрзо, и други енглески универзитети, као у Лондону 1876, у Оксфорду 1878, и другде следе тај пример. На овим екстензама одржавани су течајеви из историје, природних наука, економије, социологије, ликовне уметности и музике, са једним предавањем недељно.¹¹² Сличан рад популарних универзитетских течајева енглеског типа почиње 1893. године и у Немачкој, најпре у Јени, затим у Лајпцигу, па у Минхену.¹¹³ Делатност у овом правцу на Великој школи у Београду пада пре него на немачким универзитетима. Та активност се међутим није дуго одржала на Великој школи, у иначе не баш повољним друштвено-политичким и економским условима Србије крајем прошлог века.

VII

Док је образовање на Лицеју у раздобљу 1838—1863. године било организовано по угледу на краљевске академије у Аустрији, дотле је образовање на Великој школи у Београду Законом од 1863. године, и после тога, организовано по узору који су пружали немачки универзитети.

Како из прегледа наставно-научног рада Московског универзитета на основу закона од 1835, 1863. и оног из 1884. године,¹¹⁴ тако и из прегледа наставно-научног рада француских и енглеских универзитета у XIX веку,¹¹⁵ може се утврдити да план студија за највишу школу у Србији није створен ни под утицајем руских универзитета, као ни по узору на енглеске универзитете.¹¹⁶ Упоређујући наставне планове појединих факултета немачких универзитета са плановима факултета Велике школе у Београду, може се закључити да постоји велика сличност међу њима, без обзира на то што Велика школа није имала медицински факултет и што немачки универзитети нису имали у своме саставу техничке факултете. Тако, за слушаоце права на Бонском универзитету, према наставном плану од 1837. године, поред учења латинског, старо-

грчког, старонемачког језика, постојала је обавеза учења и историје, нарочито римске, немачке, као и филозофије. Сем тога, слушаоци су били дужни да прате предавања још из природних наука и математике.¹¹⁷ Не мање енциклопедизма било је и на медицинским факултетима немачких универзитета XIX века. На пример, на Халском медицинском факултету у трећој и четвртој деценији XIX века проучавала су се класична дела књижевности све до четвртог семестра; на Бонском медицинском факултету слушају се грчки и римски класици, уче модерни језици и естетика, а на Берлинском медицинском факултету држана су предавања из филозофије, филологије и природних наука, која се протежу све до петог семестра.¹¹⁸ Логика и метафизика, физика, минералогичка, ботаника, зоологија, хемија и психологија налазиле су се у наставном плану прва два семестра и на Бреславском медицинском факултету.¹¹⁹

Енциклопедијско, опште образовање које су пружали наставни предмети филозофског факултета осталим факултетима у немачким државама, узето је као база за уређење наставе Велике школе у Београду, где такво образовање добијају слушаоци Правног и Техничког факултета. Но, за разлику од положаја филозофских факултета на немачким универзитетима, специјално пруским, посебно Берлинском од почетка XIX века, када је филозоф Фихте водио главну реч, Филозофски факултет Велике школе у Београду је за дуго имао подређену улогу. Међутим, изменама Закона о Великој школи од 1873. и 1875. године врши се подела студија Филозофског факултета на историјско-филолошки и природно-математички одсек, чиме стручност добија већи значај. Даље диференцирање великошколског образовања у осмој деценији XIX века, нарочито Уредбом од 1896. године, спроведено је и даље под утицајем немачке универзитетске семинарске организације наставе. Природно, то не значи да у плановима студија, тј. у груписању наука није било и извесних одступања на Великој школи у Београду, односно властитих решења у односу на углед од којег се пошло. Иначе, не само највише образовање у Србији после седме деценије XIX века, већ и високо образовање већине западноевропских земаља, изузев Француске и Енглеске, углавном се развијало под немачким утицајем. Берлински универзитет је био водећи од времена Фихтеа и Хегела, па све до Хелмхолца и Роберта Коха. Тај универзитет је интензивно служио развиту и друштвених и природних наука, врше-

ћи поделу на струке, оснивајући специјалне институте, лабораторије, семинаре.¹²⁰ Образовање које су стицали наши млади људи на универзитетима у Немачкој у великој мери је омогућило преношење тог искуства у нашу средину и прилике, мада не увек са довољно критичности.

Усавршавање наставе диференцирањем струка на факултетима Велике школе тражило је способне људе, којих није било довољно. Међутим, општа тежња морала је бити задовољена тим пре што су уредбе то императивно тражиле. Из писма ректора Велике школе Стојана Марковића,¹²¹ послатог министру просвете Стојану Бошковићу средином марта 1880. године, сазнаје се какве задатке треба извршити с обзиром на попуњавање наставничког кадра. Том приликом је изнето: „Између наука, које се имају предавати у филозофском факултету нису попуњене или заступљене: минералогичка, општа историја, филологија, која се већ неколико година никако не предаје, даље статистика, археологија, упоредна географија и астрономија. С тога академијски савет по предлогу филозофског факултета налази да је нужно, да се што пре попуне катедре и то прво за минералогичку, друго за општу историју, треће за филологију и четврто за статистику, како не би ученици изашли из велике школе неслушав ове науке.“¹²² Потом је указом од 10. октобра 1880. године постављен за професора филологије Јован Бошковић, а указом од 18. новембра исте године, постављен је за суплента на катедри за минералогичку с геологијом Јован Жујовић, док се попуњавање осталих катедри врши касније. Тако је актом министра просвете од 9. јула 1883. године Стојан Бошковић, министар просвете у пензији, постављен за хонорарног професора опште историје. Не мања потреба указала се средином последње деценије прошлог века да се на Филозофски факултет доведу нови наставници, па је расписан конкурс за општу историју старог века, затим за наставника органске и неорганске хемије, математике и палеонтологије (палеозоологије и палеоботанике). Попуњавање је извршено након три године од конкурса објављеног 1894. године, и то тако што је указом од 7. маја 1897. године постављен за ванредног професора историје старог века др Никола Вулић, и за историју новог века др Драгољуб Павловић, док је указом од 1. јула 1897. године постављен за редовног професора палеонтологије др Светолик Радовановић. Сем тога што се катедра за општу историју разгранала (стари и нови век), на предлог министра просвете, указом

од 18. септембра 1902. године, „одобрено је да се катедра Српске историје на Великој школи подели на две посебне катедре.“ Решавањем питања наставничког кадра, Велика школа је у ствари ушла у другу, вишу фазу свога развоја, након чега ће уследити прерастање у Универзитет.

*

У раздобљу 1863—1896. године еволуција више наставе на Великој школи у Београду има својеврстан ток и обележје. При том, уочавају се две етапе, од којих је прва трајала до осамдесетих година и следећа до последње деценије прошлог столећа. Након подизања Лицеја на ступањ Велике школе, формално је установљена факултетска организација, чиме је требало подићи углед највише школске установе у земљи. Међутим, у очима стручњака, нарочито професора, више образовање је таквом организацијом више изгубило него што је добило у стручно-научном погледу. То је најпре било последица тежње врхова државне управе да се великошколско образовање првенствено стави у службу државног апарата. Наиме, бирократско-монархистичка управа Кнежевине Србије која је стварала шире планове за потпуно ослобођење испод турске власти, на једној страни је имала у виду учвршћење унутрашњег

политичког стања на основу конзервативних тежњи, а на другој да се спреме кадрови за вршење управне, судске и друге службе, које је ваљало модерно уредити с обзиром на изгледе да се држава територијално прошири. Када су планови Начертанија Илије Гарашанина изгубили актуелност, особито после убиства кнеза Михаила, погледи су окренути питањима унутрашње консолидације у разним доменима. Један од њих био је домен образовања и просвете у коме је реалистичким духом и организаторским способностима Стојан Новаковић дао свој истакнути прилог. Захваљујући њему, доста је измењен и допуњен Закон о Великој школи, тако да је факултетско уређење почело да узима жељени правац. Наиме, стручно-научни рад најпре у области филолошко-историјских наука, као и других наука добио је у каквоћи. Даље ширећи реформни замах образовања на Великој школи, нарочито са формирањем одсека, односно диференцирањем стручних области, створена је солидна база, чиме се на факултетима Велике школе прве фазе развоја постижу већи успеси. Само тако могло се кренути напред и омогућити да се највиша школа у земљи припреми за испуњавање сложенијих задатака, и то организовањем факултетског образовања универзитетског типа по угледу на земље западне Европе.

НАПОМЕНЕ

¹ Државни архив СР Србије у Београду, Одељак Министарства просвете, ПНо 2563/1863; Фонд Совета, Но 369/1863. — Убудуће скраћено: ДА СРС, МП (С)...

² ДА СРС, С, Но 369/1863.

³ У концепту „Пројекта Устројенија Академије“ реч „Академија“ прецртана је, а стављена је реч „Велика школа“, што је у доцнијој употреби једино задржано.

⁴ ДА СРС, С, Но 369/1863.

⁵ Исти документ.

⁶ ДА СРС, МП, Ф X, 1755/1863.

⁷ ДА СРС, МП, Ф VI, 873/1864.

⁸ Исти документ.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ Исто.

¹⁴ Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, — Друга влада Милоша и Михаила, Београд, 1933, стр. 148.

¹⁵ Оп. цит., 397, 398.

¹⁶ Др Драгослав Јанковић, *О политичким странкама у Србији XIX века*, Београд, 1951, стр. 123, 124.

¹⁷ Светозар Марковић, *О школи и васпитању*, — *Како су нас васпитали*, Београд, 1946, стр. 49, 50.

¹⁸ Оп. цит., 51.

¹⁹ *Годишњица Николе Чупића*, књ. XII, година 1891, стр. 229.

²⁰ Богдан Гавриловић, *Еволуција више наставе у Србији*, — *Споменица о отварању Универзитета*, Београд, 1906, стр. 1—14.

²¹ ДА СРС, МП, Ф VIII, 1414/1863.

²² ДА СРС, МП, Ф VI, 873/1864.

²³ ДА СРС, МП, Ф IX, 63/1873.

²⁴ Исти документ.

²⁵ ДА СРС, МП, Ф XIV, 10/1875.

²⁶ Исти документ.

²⁷ ДА СРС, МП, Ф XI, 182/1875.

²⁸ Исти документ.

²⁹ Исто.

- ³⁰ ДА СРС, МП, Бр. 5081/1873.
- ³¹ Исти документ.
- ³² ДА СРС, МП, Ф V, 48/1875.
- ³³ Исти документ.
- ³⁴ ДА СРС, МП, Ф XXVI, 65/1884.
- ³⁵ Исти документ.
- ³⁶ ДА СРС, МП, Но 5132/1884.
- ³⁷ ДА СРС, МП, Ф V, 186/1887.
- ³⁸ Исти документ.
- ³⁹ Исто.
- ⁴⁰ Просветни зборник закона и наредба, Београд, 1895, стр. 126.
- ⁴¹ ДА СРС, МП, ПБр. 358/1887.
- ⁴² Просветни зборник закона и наредба, Београд, 1895, стр. 127, 128.
- ⁴³ ДА СРС, МП, Ф VII, 34/1888.
- ⁴⁴ ДА СРС, МП, Ф IV, 738/1866.
- ⁴⁵ ДА СРС, МП, Ф VII, 1416/1866.
- ⁴⁶ ДА СРС, МП, Ф III, 404/1870.
- ⁴⁷ ДА СРС, МП, Ф IV, 605/1870.
- ⁴⁸ Исти документ.
- ⁴⁹ Исто.
- ⁵⁰ Штампано у Београду, 1870, стр. 1—28.
- ⁵¹ ДА СРС, МП, Ф VII, 1537/1870.
- ⁵² ДА СРС, МП, Ф I, 16/1875.
- ⁵³ Споменница о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду 1839—1939, Београд, стр. 453—454.
- ⁵⁴ Свет. Николајевић, Краљевско-српска Велика школа за педесет њених година, — Годишњица Николе Чупића, књ. XII, Београд, 1891, стр. 205, 206.
- ⁵⁵ Б. Јовановић, Статистика наставе за 1871—72 и 1872—73, Београд, 1878; за 1874—75. школску годину, Београд, 1882.
- ⁵⁶ Београд, 1871, стр. I—III, 1—210.
- ⁵⁷ Исто, стр. 1—146.
- ⁵⁸ Исто, стр. 147—183, превео Живојин П. Симић, философ I године; Спавање и сновиђе, — из Физиологије Х. Г. Љуса.
- ⁵⁹ Исто, стр. 184—210, превео А.Н.
- ⁶⁰ Исто, стр. V.
- ⁶¹ Година прва, 1881; издало Побратимство — ђачка дружина на Великој школи у Београду.
- ⁶² Укупно 852 странице, у 12 бројева. Онда је био одговорни уредник грађанин Јован Аћимовић, писар београдског трговачког суда, који није био члан редакционог одбора. Првобитно формиран 15. децембра 1880, редакциони одбор је био састављен од великошколаца: Вл. М. Јовановића, Љуб. Стојановића, М. Ђ. Миловановића. Међутим, њихова имена се не налазе у првом броју Побратимства, почев од 1881. године.
- ⁶³ Исто, бр. 1, стр. 7. Са својих 12 бројева у 1881. години „Побратимство“ је изразило правац свога рада.
- ⁶⁴ Исто, бр. 2, стр. 156.
- ⁶⁵ Исто, стр. 527, 528.
- ⁶⁶ Побратимство, 1892, први број, стр. 6, 7.
- ⁶⁷ У Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду сачувано је само пет бројева. После тога часопис престаје да излази.
- ⁶⁸ Фонд за потпомагање сиромашних великошколаца од 1874. до 1892. године, — Побратимство, 1892, св. 2, стр. 83—96.
- ⁶⁹ ДА СРС, МП, Ф VI, 873/1864.
- ⁷⁰ ДА СРС, МП, Ф IV, 738/1866.
- ⁷¹ Просветни зборник закона и наредба... Београд, 1895, стр. 75, 76.
- ⁷² Исти Зборник, стр. 78.
- ⁷³ Исти Зборник, стр. 85.
- ⁷⁴ Правила за ученике Велике школе... тач. 12, 13, 14.
- ⁷⁵ Просветни зборник закона и наредба... Београд, 1895, стр. 74.
- ⁷⁶ Исти Зборник, стр. 90.
- ⁷⁷ Исти Зборник, стр. 91.
- ⁷⁸ Исти Зборник, стр. 94.
- ⁷⁹ Исти Зборник, стр. 106.
- ⁸⁰ Исто, стр. 107.
- ⁸¹ Исто, стр. 109.
- ⁸² ДА СРС, МП, Ф XII, 89/1889.
- ⁸³ Исти документ.
- ⁸⁴ Исто.
- ⁸⁵ Светомир Николајевић, Краљевско-српска Велика школа за педесет година њених, — Годишњица Николе Чупића, књ. XII, Београд, 1891, стр. 202—232. У том раду налази се оштра критика просветне политике врхова државне управе.
- ⁸⁶ Исто.
- ⁸⁷ Милоје Р. Николић, Три демонстрације студената Велике школе у Београду 1894, — Годишњак Музеја града Београда, књ. IV, стр. 445—454.
- ⁸⁸ Исти чланак, стр. 449.
- ⁸⁹ Исти чланак, стр. 453.
- ⁹⁰ Просветни зборник закона и наредба, — приредили Мил. Марковић и Зар. Р. Поповић, ново издање, Београд, 1895.
- ⁹¹ Исти Зборник, стр. 71.
- ⁹² Исто, стр. 71.
- ⁹³ Исто, стр. 73.
- ⁹⁴ Исто, стр. 101.
- ⁹⁵ ДА СРС, МП, Ф XX, 10/1874.
- ⁹⁶ Исти документ.
- ⁹⁷ Исто.
- ⁹⁸ Светомир Николајевић, Краљевско-српска Велика школа..., — Годишњица Николе Чупића, књ. XII, Београд, 1891, стр. 226—228.
- ⁹⁹ Наведено дело; Наставно особље свију факултета и преглед предавања за 1888/89 школску годину, Београд, 1889, стр. 3—22.
- ¹⁰⁰ ДА СРС, МП, Но 280/1875.
- ¹⁰¹ Исти документ.

¹⁰² То предавање публиковала је Отаџбина у својој XXI књизи, а затим је штампано као посебна свеска едиције јавних предавања на Великој школи, на 24 странице обичне осмине.

¹⁰³ Као посебна свеска ово предавање прештампано је из Отаџбине (као посебна свеска едиције) за 1889, књ. XXI, на 30 страница обичне осмине, са илустрацијама у тексту, особито успелим о месечевој површини, а затим и другим планетама.

¹⁰⁴ Ово предавање прештампано је из XXI књиге Отаџбине, као посебна свеска едиције, на 22 странице обичне осмине.

¹⁰⁵ Предавање је прештампано из XXI књиге Отаџбине, на 19 страница обичног формата, као четврта свеска едиције под насловом „Јавна предавања на Великој школи“.

¹⁰⁶ Прештампано из наведене књиге Отаџбине, V свеска те едиције, на 29 страница.

¹⁰⁷ Штампано као VI свеска серије јавних предавања на Великој школи, на 46 страница обичне осмине.

¹⁰⁸ Предавање је прештампано из XXII књиге Отаџбине, на 22 странице.

¹⁰⁹ Предавање је прештампано из XXIII књиге Отаџбине, на 20 страница обичне осмине.

¹¹⁰ У засебну, X свеску прештампано из XXII књиге Отаџбине, на 26 страница обичне осмине.

¹¹¹ Примерак овог предавања није сачуван; не налази се у Универзитетској библиотеци у

Београду. После серије од 11 свезака у којима су штампана предавања, нема више података да су доцније држана јавна предавања професору у Великој школи.

¹¹² Боривој Самоловчев, *Проблем андрагошких струјања у нашем социјалистичком васпитању*, докторска дисертација у рукопису, брањена 1960. године на Филозофском факултету у Београду, стр. 27.

¹¹³ Наведена дисертација, стр. 23.

¹¹⁴ *Историја Московског универзитета (1755—1955)*, Москва, 1955.

¹¹⁵ *Aigrain René, Histoire des universités, Paris, 1949.*

¹¹⁶ *Др Богдан Гавриловић у својој уводној расправи за Споменуцу о отварању Универзитета у Београду*, Београд, 1906, стр. 11, заступа мишљење да Велика школа у последњој деценији прошлог века није била нити „чисто стручна, нити права научна школа“, већ да је то „нека комбинација француског факултетског и немачког универзитетског учења.“

¹¹⁷ *Dr Friedrich Paulsen, Geschichte des gelehrten Unterrichte, zweiter Band, Berlin und Leipzig, 1921, с. 269.*

¹¹⁸ Оп. цит., 269.

¹¹⁹ Ибидем.

¹²⁰ Оп. цит., 262—264; 269—273.

¹²¹ *Просветни гласник*, бр. 140. 18. март 1880, Београд, 1880, стр. 97.

¹²² Ибидем.

L'ÉCOLE SUPÉRIEURE DE BELGRADE PREMIÈRES ÉTAPES DE SON DÉVELOPPEMENT

Dr B. Grujić

Par la loi du 24 Septembre 1863. le Lycée devient une Ecole Supérieure, une Académie. Le rang de cette institution est donc élevé et selon le premier règlement elle est destinée à l'enseignement supérieur. Elle comprend trois facultés, celles de la Philosophie, de la Technique et du Droit. L'expression «Faculté» remplace pour la première fois celle de Département en usage jusqu'alors dans les lois sur le Lycée. En exceptant des sujets de moindre importance tels que: l'Explication des classiques latins, la Littérature et les Classiques français, l'Economie nationale, les Finances et la Comptabilité d'état, à la Faculté philosophique, il reste un groupe de sujets étroitement liés. Ce sont: la psychologie, la logique, la philosophie, la philologie, l'esthétique, l'histoire de la littérature, l'histoire des Slaves et des Serbes, l'histoire générale. Il est recommandé d'enseigner l'histoire générale avec une attention spéciale quant aux Slaves et d'accorder cette même attention en enseignant la littérature générale à celle des Slaves et des Serbes. Les étudiants de la Faculté de Philoso-

phie étaient tenus, au cours des trois années d'études, de suivre aussi les cours des mathématiques élémentaires, de physique, de zoologie, de botanique, de minéralogie et de géognosie, de droit administratif et de droit public de Serbie à deux autres facultés.

Le plan de l'enseignement à la Faculté Technique comprend douze sujets. Les mathématiques occupent une place des plus importantes contrairement aux règlements du Lycée de 1853 selon lesquels les mathématiques n'étaient qu'un sujet d'option.

A présent le plan de l'enseignement à la Faculté Technique prévoit les sujets suivants: mathématiques élémentaires, physique, zoologie, botanique, minéralogie avec géognosie, économie, chimie, géométrie descriptive pratique, mathématique supérieure, mécanique, science du bâtiment sur terre et sur eau et technologie chimique. Les étudiants de la faculté technique étaient tenus de suivre aussi les cours suivants: logique, économie nationale, finances, calcul po-

litique et comptabilité d'état, droit administratif, littérature et classiques français à deux autres facultés.

Contrairement aux deux autres facultés la Faculté de Droit demeurait fermement sur la base des dix sujets de la science du Droit. Cependant on lui ajoute onze sujets encore lesquels sont également enseignés à la Faculté de Philosophie et à la Faculté Technique. Ces «sciences complémentaires» sont: la logique, la psychologie, la philosophie du droit, l'économie nationale, les finances, «l'explication des classiques latins», la littérature et l'explication des classiques français. De plus: la zoologie, la botanique, la minéralogie avec la géognosie et la chimie. Il est prévu également que les étudiants en droit prépareraient pratiquement à la fonction qui les attend.

Les principes fondamentaux pour le régime des études à la Faculté de droit ainsi qu'aux autres facultés de l'Ecole Supérieure marquent une régression en comparaison aux principes antérieurs sur l'enseignement supérieur. Il est vrai qu'à partir de 1863 la durée des études à la Faculté de Droit ainsi qu'à la Faculté Technique est prolongée quatre ans, mais l'organisation de l'enseignement n'assurait pas une préparation professionnelle efficace et nécessaire des candidats. Ceci est vrai aussi pour la Faculté de Philosophie. La durée des études y étant maintenue à trois ans, elle demeure une espèce de faculté de rang inférieur.

Avec des réglemens peu propices quant à la direction de l'enseignement il y avait également des traits négatifs dans la direction même. Tout cela était le résultat et la suite de la situation générale dans l'état. Le doyen n'était plus élu par le conseil des enseignants mais était nommé par décret du prince suivant la proposition du ministre de l'instruction publique et des affaires de l'église.

Il y avait ainsi des professeurs réguliers mais aussi des instituteurs plus jeunes, des suppléants (suplent) ainsi que des maîtres de conférence («docent akademijski»); ces derniers n'avaient pas les droits de fonctionnaires et leurs cours n'étaient pas obligatoires pour les étudiants. Tout ceci était conforme à ce qui existait dans les universités allemandes lesquelles avaient des «privat-docent».

C'est à Kosta Cukić, remplaçant alors le ministre de l'instruction publique, ancien professeur du Lycée, que revient la participation peu flatteuse dans la proclamation de la loi par laquelle le développement libre général de l'Ecole Supérieure est entravé puisque l'autonomie nécessaire lui est retirée.

Bientôt après la proclamation de cette loi sur l'Ecole Supérieure — l'Académie, les critiques les plus intéressées se firent entendre. La réaction des professeurs fut particulièrement marquée au sujet de l'organisation de l'enseignement et de la spécialisation. L'accumulation de sujets de domaines différents et de spécialités diverses fut surtout critiquée. Déjà en juillet 1864 le

doyen Konstantin Branković demande dans une lettre adressée au ministère de l'instruction publique que des modifications soient apportées au plan de l'enseignement, modifications jugées indispensables par le Conseil de l'Académie — pour le succès dans les études. Il est proposé d'éliminer les sujets qui n'appartiennent pas essentiellement, à la spécialité d'une faculté. On trouve par exemple à la Faculté de Droit la zoologie, la botanique, la minéralogie, la chimie alors qu'on n'y enseigne pas des sujets aussi nécessaires que le droit d'état et d'autres sujets ayant trait au droit. Cependant il se passa assez de temps avant qu'on ne commençât à reviser les réglemens de la loi de 1863. A partir de 1871 et en particulier grâce aux modifications apportées en 1873 et 1875, pendant que Stojan Novaković était ministre, les principaux défauts dans les plans d'enseignements des facultés furent éliminés. Tout d'abord par la voie du budget on effectua la réorganisation de l'enseignement à la Faculté de Philosophie. La philologie fût séparée de l'histoire générale et des professeurs furent nommés pour ses deux parties, le slave et le russe. L'histoire des Serbes eut sa propre chaire séparée de celle de l'histoire générale.

Le droit d'élire le doyen fut de nouveau accordé aux professeurs de l'Ecole Supérieure grâce aux modifications de la loi du 12 dec. 1873. Les sujets furent mieux réparties aux différentes facultés et ce fut un progrès important. La Faculté de Philosophie eut deux départements: 1. histoire — philologie, et 2. sciences naturelles. Trois ans plus tard en 1876 l'histoire de la littérature serbe et yougoslave fut séparée de l'histoire générale de la littérature et une chaire pour la langue et la littérature russe fut instituée en 1877. Cependant les changements effectués ne furent sanctionnés que par la loi du 25 janvier 1880 et la durée des études à la Faculté de Philosophie fut prolongée à quatre années.

Une des modifications très importantes apportée en 1875 à la loi de l'Ecole Supérieure consistait en la différenciation des domaines professionnels et en l'engagement de professeurs très qualifiés. Un document du temps affirme que le partage des sciences à un nombre plus grand de professeurs offrira à ceux-ci la possibilité de s'engager et de se consacrer davantage à l'enseignement de leur sujet.

Lorsqu'on étudie plus à fond l'activité et le succès de l'Ecole Supérieure après 1863, après la réforme effectuée dans l'enseignement sous l'influence importante exercée par les universités allemandes, on aboutit à la conclusion que les résultats insatisfaisants aux examens, ne dépendaient pas seulement des mesures administratives ou d'erreurs faites au ministère ou à l'Ecole Supérieure. Tout cela était le résultat des plans d'enseignement et d'études defectueux; ces plans étaient par trop étendus et imprécis. De même, les moyens matériels manquaient pour perfectionner les activités de l'enseignement. La situation générale sociale et économique dans laquelle

se trouvaient les étudiants de l'Ecole Supérieure ne contribuait pas à ce qu'ils obtiennent davantage de succès et de réussites dans leurs études. L'appauvrissement rapide de la plus grande partie de la population des villes et des campagnes avec la pratique de l'usure, l'effervescence politique chez les étudiants née avec le mouvement de la Jeunesse serbe unifiée et les débuts du socialisme, tout cela avait des répercussions sur la vie culturelle, politique et scolaire des jeunes.

Cependant la création d'instituts, le rassemblement et l'enrichissement de collections, l'équipement général de l'Ecole Supérieure, tout cela était en permanence à l'ordre du jour mal-

gré l'insuffisance des budgets. Au cours de la dernière décennie du siècle dernier il y avait plusieurs institutions s'occupant de l'activité de l'enseignement scientifique et professionnel et à le perfectionner à l'Ecole Supérieure. Quand on sait que deux facultés, la Faculté de Philosophie et la Faculté Technique, comptaient à elles seules quatorze départements, on peut conclure qu'un effort important a été déployé de la part des professeurs au cours de la première étape du développement de l'école dans le but d'élever le niveau de l'enseignement et de l'instruction et de créer des conditions propices pour le travail scientifique.

